

DARÓCZI-SZABÓ LÁSZLÓ

A TEMETŐ ÁLLATCSONT LELETEI

A lelőhelyen összesen öt sírből kerültek elő állatcsontok. A 26 darab állatmaradványból 9 annyira töredezett és hiányos volt, hogy nem lehetett őket faj szerint meghatározni, mindössze annyit lehetett megállapítani róluk, hogy nagy testű (szarvasmarha vagy ló méretű) állatból vagy állatokból származtak. Ebbe a csoportba egy sípcsont- és 8 azonosíthatatlan hosszúcsonttöredék tartozott és mind a 2-es számú sírből kerültek elő. Ebben a sírban egyéb állatcsont nem volt.

A meghatározható állatcsontok juh/kecskéből (3-as, 4-es, 5-ös, és 6-os és 8. sír), szarvasmarhából (3-as sír) valamint lóból (4-es sír) származtak.

Az állatok közül a legfontosabbnak talán a 4-es sírből előkerült ló nevezhető. Ennek a lábai és (rendkívül sok darabba törve) az állkapcsai

kerültek elő, melyek alapján megállapítható hogy egy felnőtt (adultus), mintegy 150 cm marmagasságú,¹ nagytestű mén volt. A sír bolygatása miatt sajnos nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy a ló eredetileg is a sírhoz tartozott-e.

A lómaradványokon kívül három csonton lehetett életkort azonosítani: a ló mellől, a 4-es sírből előkerült kiskérődző karcsont és a 6-os sírban fekvő kiskérődző combcsont fiatal felnőtt (subadultus) egyedből származik. A 8-as sírban talált kiskérődző karcsont fiatal (juvenilis) egyedhez tartozott.

A 2-es számú sírből előkerült, azonosíthatatlan fajhoz tartozó csontok közül a sípcsonttöredék és egy hosszúcsont feketére, két másik hosszúcsont pedig fehérre égett.

Sír	HÁZI LÓ	JUH/KECSKE	SZARVASMARHA	SZARVASMARHA/LÓ MÉRETŰ ÁLLAT	ÖSSZESEN
2. sír	-	-	-	9	9
3. sír	-	1	1	-	2
4. sír	10	1	-	-	11
5. sír	-	2	-	-	2
6. sír	-	1	-	-	1
8. sír	-	1	-	-	1
Összesen	10	6	1	9	26

A lelőhely állatcsontjai sírok szerint csoportosítva

¹ Kiesewalter, L: Skelettemessungen am Pferde; LEIPZIG 1888 alapján

ANIMAL BONE FINDS IN THE CEMETERY

Altogether 26 animal bones were found in six graves of the site. The majority of the identifiable bones (10 pieces) were those of an adult stallion of 150 cm height at withers from grave no. 4. The others were bones of 6 goats/sheep and one bone of cattle. Besides those of the horse, three further

bones were suitable for age determination, all of small ruminants: a humerus (grave no. 4) and a femur (grave no. 6) of young adult (subadultus), and a humerus (grave no. 8) of young (juvenilis) specimens. Four pieces of bones found in grave no. 2 showed evidence of burning.

BENDA JUDIT

A KERESKEDELEM ÉPÜLETEI A KÖZÉPKORI BUDÁN I.

Kalmárboltok

„Jeder Krämer hält seinen
Laden für den schönsten“
(német közmondás)

Jelen tanulmány¹ két „ötletadó gazdája” a Pataki Vidor cikkéhez² készült alaprajz (készítette Schauschek János 1946-ban), és Borsos László³ publikációjának illusztrációja volt. Pataki a budai vár topográfiájának összeállításakor az oklevelek és a Budai Jogkönyv utalásainak elemzésével jutott el a vázlatához. Borsos ennél tovább ment és az építészeti jellemzők alapján elkezdte egyes kalmárboltok beazonosítását. Jömagam ezt a munkát igyekszem folytatni a középkori Szt. György piac (ma Tárnok - Úri - Szentháromság utcák által határolt háztömb) megmaradt 14-16. századi házainak vizsgálatával. Elsősorban műemléki kutatások, helyreállítások dokumentációjából dolgoztam. A pincék és földszintek felmérései, a spontán vagy irányítottan vakolatmentesített homlokzatokról készült fotók nagy segítséget nyújtottak. Sajnos nagyon kevés helyszínen volt lehetőség az elmúlt évtizedekben régészeti kutatásra, de ezek eredményeit is figyelembe vettem. Az oklevelek⁴ topográfiai jellegű utalásait a nemrég megjelent „Buda város középkori helyrajza 1-2.” című kötetekből merítettem. Képi ábrázolás csekély számban maradt a vizsgált házakról, de az 1686-os ostrom utáni precíz felmérések igen hasznosnak bizonyultak.

KALMÁROK, KALMÁR ÁRUK

A *kram* szótó mai fordítása kacat, limlom, haszontalan holmi⁵, a középkori németben kifeszített ponyvát, sátortetőt jelentett.⁶ Továbbképzett alakja a *krämer*⁷, amely szatócs, árus, kiskereskedőként fordítható. A magyar nyelvben a bolt/üzlet, kereskedő/árus szavak szinonimaként használatosak, így kissé összemosódó fogalmakat takarnak.⁸ A középkori német nyelv precízen szétválasztotta megnevezéseiben az egyes kereskedő-fajtákat, ezért építészetiileg is jól elkülöníthetőkké váltak a bolttípusok. A *fragner/fragnerin* piaci árus, kofa volt, aki a hetipiacon asztalról, vagy földre terített vászonról árult. A *messbuden* textillel, a *krambuden* pedig fatetővel fedett árusító bódé jelentéssel bírt. A *kramokból* árultak a *krämer*-ek, maga a *kramladen* vagy *kram* kis alapterületű, kőből vagy fából épült bolt volt, külön árukiadó-ablakkal, „szolgálati bejárattal” és tárolásra alkalmas pincével. A magyar szakirodalom a kalmárboltokat a legtöbb esetben bódénak, fabódénak írja le. Ehelyett azonban a korszak kőből épült, legmodernebb kiskereskedelmi épületei voltak, a jól-menő üzletet szimbolizáló impozáns külsővel. Reméljük, hogy ezzel a tanulmánnyal sikerül majd építészeti- és kereskedelemtörténeti szempontok segítségével helytállóbb képet kialakítanunk.

IV. Béla 1244-ben kiadott Aranybullájából eredeztetették⁹ Buda árumegállító jogát, amely szerint

¹ A középkori Buda kereskedelem céljára épült épületeiről szóló sorozatot három részesre tervezzük. Az első a kalmárboltokról, a második a nagyobb szabású „szaküzletekről” (mészárszékek házai, zsemlyeszékek háza, árucarnok) szól. A harmadik cikk témáját a Budán nagy számban jelenlevő távolsági kereskedők üzlethelyiségei, valamint a polgárházakban egykor működött bolthelyiségek (posztókereskedések, patikák) adják. Benda Árucarnokok, Benda Távolsági kereskedők. A téma összefoglalásáról röviden: BENDA 2010.

² PATAKI 1950. 2. kép, 249.

³ BORSOS 1976. 1. kép, 62-67.

⁴ VÉGH 2006., VÉGH 2008/1

⁵ GYÖRFFY 2003. 123-124., TESZ 328.

⁶ LEXERS 1964. 114.

⁷ A középkori német nyelvben a főneveket egyaránt írták kis vagy nagy kezdőbetűvel, ezért a továbbiakban igyekszünk a használt változatot követni. MNySz 347.

⁸ MOLLAY 1982. 336.

⁹ MOLLAY 1959. 86. (67. cikkely) Az eredeti szövegrész: „Item naves et carine descendentes et ascendentes cum mercibus et curribus apud eos descendant et forum sicut prius habeant

„Item Dy Scheff oben herr ab, von niden hin auf oder wägen mit kaufmanschaft kümen, süllen Ofen nider gelegt werden und sullen da hingeben, als vor alterr herr kumen ist.” A hajóval vagy szekérral a városba érkező kereskedőknek kötelességük volt a helyi polgároknak felkínálni árujukat. A kalmárok¹⁰, vagyis korabeli nevükön nevezve *krämerek*, *institorok* olyan kiskereskedők voltak, akik a távolsági vagy nagykereskedők által a városba szállított árukat a lakosságnak értékesítették. A jogszabályok nem engedélyezték¹¹, hogy a nagykereskedők közvetlenül is eladhassák a behozott termékeket, ez csak a kiskereskedők közvetítő szerepével volt lehetséges. Az árukat a kalmárok a városban polgárjoggal rendelkező közvetítőktől (*Unterrkeüffel*),¹² nagykereskedőktől (*kaufleut*), vagy a szállításokkal foglalkozó vendégkereskedőktől (*frömbde kaufman, gast*) szereztek be.¹³ A nagykereskedők szakosodtak valamely áruk forgalmazására, hiszen a „felvásárló” útjaik a lassúság és nehézkesség miatt igen kötöttek voltak. Az eladásra kínált áruk széles skáláját Eugen Nübling gyűjtötte össze ulmi adatok alapján. Eszerint a kalmár maga válogatta össze kínálatát a távolsági kereskedők áruiból (1. kép), amely három áru-főcsoportra volt osztható¹⁴. A „finom” kalmárú vagy „*Specerei*” csoportba elsősorban a fűszerárú¹⁵ tartoztak. Ezek a valóban finomszemcsés étkezési alapanyagokat jelentették, mint cukor, bors, gyömbér, szegfűszeg, szerecsendió, fahéj, mustármag, sáfrány. A fűszereket is osztályozták közönséges „*spiswurtz*”, finom konyhai „*gutwurtz*” és gyógyászati „*kintbetterwurtz*” kategóriák szerint.¹⁶ A „*grobe*”, azaz durva kalmárú körébe tartozott a kén, salétrom, szappan, timsó, füge, szőlő, mazsola, rizs, mandula, olí-

vaolaj, szennalevél, berzsenyfa, *grünspan*¹⁷, tehát elsősorban vegyi- és színezőanyagok, valamint néhány gyümölcsfajta. Az „*Ellenwaren*”-t áruló „rövid- és hosszúárú” kereskedő viszont nevéhez illően kimérhető anyagokat (selyem, pamut-vászon, csuklya, esőálló szövetek, bársony és plüss, kordovánbőr), vagy darabárut árultak. A darabáru jelentett ötvösterméket „*Geschmeide*” (cincből, rézből, ólomból, sárgarézéből) és mázsáárut „*Centnergut*” (len, kender, enyv, festőbuzér, őz-sörte, borkő, olaj, enyvnek való bőr, kréta, zsír). A darabárut „*Stückgut*” árusító kalmárok egyrészt a szakosodott kézművesektől vásárolták fel a termékeket és egyfajta közvetítő kereskedőként adták el a vásárlóknak. Az árukínálat széles skálán mozgott a helyi céhes termékektől a vendégkereskedők által behozottakig (2. kép). Árultak halat, heringet, *Schwärzbrand*-ot,¹⁸ fenőkövet, lenolajat, babérlevelet, bőroket, lazúrkövet, elefántcsontot, festőcsülleget, papírt, csigát, orsót, játékkártyát. Ezenkívül készruhát, kalapot, övet, erszényt, cipőt, kesztyűt, könyvet, pergament, tintát, fésűt, tűkröt, üvegáru, különleges kerámiaedényeket, tüköt, késeket stb. Ezzel gyakran konkurenciájává váltak más kézműves mestereknek (textilkereskedők, szabók, vargák, lakatosok), étkezési alapanyagokat is árusító kofáknak (méz, sajt, sózott és szárított halak), mézeskalácsosoknak és patikusoknak (gyógyhatású növények).¹⁹ Nyereségük általában meghaladta a nagykereskedelmi haszonkulcsot,²⁰ így egyes, korábban kiskereskedelemmel foglalkozó polgárok, vagyonuk révén a városi patriciusok körébe emelkedhettek.²¹ Ezért is tartozhatott a helyi polgárok kiváltságai közé a kalmárkodás joga.

Magyarországon részben a 16. századi vámnaplókból²² értesülünk a nagykereskedők által behozott és a kalmárok által értékesített árukról. A budai kalmárok árukínálatára azonban a legjobb forrás a Budai Jogkönyv. A 104. cikkely²³ részben

cottidianum.” BTOE I. 41–43.

¹⁰ A *kramer* szót a középkorban kalmárnak fordították, így a továbbiakban mi is ezt a kifejezést használjuk. A magyar szakirodalomban legtöbbször az *apotecarius* szóval együtt a bolt/üzlet szinonimájaként is ismert volt. Budai oklevelek említenek például „könyv apotékát” „zsemlye apotékát”. KUBINYI 2008/2 231., VÉGH 2006. 185. A patikusok és a kalmárok árukínálata részben fedte egymást, mivel gyakran árulták ugyanazokat a fűszereket gyógyhatásuk miatt. A patikákban kalmárúruk, valamint a kalmárboltokban patikaszeret árúsítását később törvények is tiltották. MOLLAY 1959. 99. (102. cikkely) és ECKERT 1910. 59–63.

¹¹ BLAZOVICH 2001, 350., MOLLAY 1959. 88. (70. cikkely)

¹² ECKERT 1910. 72–74.

¹³ A soproni Moritz Pál a bécsújhelyi Funck-cégtől vásárolt. MOLLAY 1991. 18–19.

¹⁴ NÜBLING 1900. 448–460., ECKERT 1910. 32–58., BECHTEL 1930. 158.

¹⁵ Az ulmi kereskedők árubeszerzési helyeiről részletesen ír Eugen Nübling. NÜBLING 1900/1 160–176., és NÜBLING 1900/2 450–460.

¹⁶ WEBER 1994. 124.

¹⁷ A *grünspan*, vagy rézrozsa, a réz savas áztatásából készült zöld színű színezőanyag. FRECSKAY 2001. 323.

¹⁸ Mivel a posztómetők vásárolták elsősorban, ezért lehetséges, hogy fekete ruhafestékről van itt szó. NÜBLING 1900/1 172. A *Schwärzbrand* szó mai jelentése fekete kerámia, így egy másik magyarázat is felmerül, hiszen grafitfittal vagy grafit nélkül, redukált égetéssel készült edények (fazekak, fedők, kancsók, korsók, mécsesek) igen gyakran előfordulnak az ásatási leletanyagban.

¹⁹ ECKERT 1910. 50–65.

²⁰ KUBINYI 1973. 103.

²¹ Kalmár Antal esküdt, Jankó kalmár, Kalmár Miklós városi jegyző, Kalmár János esküdt, Kalmár Demeter esküdt. VÉGH 2008/1. 242.

²² EMBER 1988. 74–82., valamint részletes árufelsorolás: 149–156.

²³ BLAZOVICH 2001. 368–371. és MOLLAY 1959. 100–101. (104.

az árusítás szabályairól, részben a vendégkereskedők által kínált áruk átvételi mennyiségeiről tudósít. A kalmárnak csak nagyobb tételben volt szabad a távolsági kereskedőtől vásárolnia, amit azonban a kereslet szerinti mennyiségben mérhetett ki és adhatott el. A Jogkönyv által felsorolt termékek: sáfrány, bors, fűszerek, cukor, selyem, cendel, taft, barchent, gyolcs, festőnövények, olaj, nadrág és főkötő.²⁴ A 423. cikkely²⁵ még bővebben taglalja az árukat: gyömbér, füge, mandula, szőlő, szappan, cink, kés, lakat, olló, fésű, kefe, pergamen, papír, strucctoll, fátyol, kalap, aranyozott fonál, selyem és mindenféle textilek. Ezen kívül ismerjük egy soproni kalmár, Moritz Pál árukészletét is.²⁶ A városnak és a ferences barátoknak szállított áruk egy része fűszer: olaj, só, sáfrány, bors; étkezési alapanyag: bor és hal; építkezéshez szükséges vasárak: pallószeg, zsendelyszeg, lécszeg, lakat, ólom, és szarufa; valamint olasz vászon és cinóber szerepeltek. Ezek nagyjából megfelelnek a fentebb említett ulmi kínálatnak, természetesen a helyi kereslet szerinti módosulásokkal. A forrásokban ritkán említett, ám az ásatások során igen gyakran feltárt grafitos fazekek és olvasztótégelyek, díszpoharak (siegburgi, dreihauseni, losticzei, ennsi), ritkább mives kerámiák (délnémet kispasztikák, mézeskalácsütő formák és velencei üvegek (cseppes és optikai díszes poharak, palackok), nürnbergi rézmunkák ugyanúgy a kalmárok áruai között szerepelhettek.

A 16. század elején egyre modernebb holmikkal bővült a kínálat.²⁷ A bázeli Sáfrány-céh a szokásos termékek mellett árult írószereket, papírt, higanyt, ruhakefét. Még a 17-18. században is hasonló volt az árulistája egy kalmárnak:²⁸ bors, sáfrány, gyömbér, szekfű[szeg], szerecsendió virág, rizs, faolaj, mandula, cukor, szőlő, vörös és zöld viasz, papír, vászon, selyem, zsinór. Az árszabás megkülönbözteti a „jó fele”, a „közönseges” és az „alab valo” minőségeket.

A kalmár munkáját olykor személyzet segítette a boltban: írnok, szolgáló és szolgálólány „*schribere, knechte oder megede*”²⁹ Ehhez hasonlóan Budán egy patika „megostromlása” alkalmával a patika tulajdonosának famulusát és familiárisait emlegették.³⁰ Fennmaradt egy toulouse-i fűszer-

kereskedő inasszegődtetési szerződése az 1407-es évből.³¹ Ebben rögzítették az inasévek számát és a munkaidőt, az inas titoktartási- és kártérítési kötelezettségét. A mester pedig természetesen vállalta, hogy mind az üzlethelyiségbeli, mind a vándor-kereskedői szakmát megtanítja. Nübling közli az 1549-ben kiadott ulmi *Krämerordnungot*,³² amely további értékes adatokkal gazdagítja a kalmárok munkájáról kialakult képet. Szombaton és egyházi ünnep előtti estén (Húsvétól Szt. Mihály napig) 5 óráig, (Szt. Mihály naptól Húsvétig) 4 óráig volt szabad nyitva tartani a boltot. Vasárnap és más ünnepnap dolgozni, a boltot kinyitni és az árukat kitenni tilos volt. Egy kalmár nem árusíthatott két helyen egy városban belül. Senkinek sem volt szabad mástól a vevőjét elcsábítani. A becsomagolt fűszereket a látómesternek meg kellett vizsgálnia és csak a jó minőségűt volt szabad eladni.

KALMÁRBOLTOK A 14. SZÁZADI BUDÁN

A kalmárok ugyanolyan céhes keretek között³³ működtethették vállalkozásukat, mint a többi kézműves. Működésüket a rendtartások szabályozták.³⁴ A kalmár a boltjában a bíró és a tanácsurak engedélyével tartózkodott és kalmárkodott: „*Und do sy offenwarr mit des Richters und der ratherren laub sitzen und aus krämen*”.³⁵ A városi tanács által kijelölt helyen – legtöbb esetben a főpiacon – kaptak árusító helyet. Budán a 13. századi és 14. század első felére vonatkozóan egyenlőre sem írásos forrással, sem régészeti-műemléki adatokkal nem rendelkezünk, létüket csak analógiák alapján feltételezzük³⁶. A szakirodalomból már régóta ismert a „fából épült kalmárbódék” létét³⁷ sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogy a nagy tárolóhely-szükséglet miatt ezek nem bódék, hanem fából vagy fachwerkes technikával épült, földszintes vagy emeletes, kisméretű házak lehettek (3. kép). A nagykereskedőktől felvásárolt, előírt mennyiségű áru³⁸ ugyanis helyigényes volt. Az említett bódékat és fakeszes árusítópultokat csak piacnapokon és éves vásárokon állították

³¹ SZ. JÓNÁS 1999. 441.

³² NÜBLING 1900/1 215–216.

³³ MOLLAY 1959. 100. (104. cikkely). Sajnos a budai céh védőszenjtjének neve nem maradt fenn.

³⁴ Goslari, strassburgi, ulmi, einsiedelni, zürichi Handler- és Krämerordnungok ismertek a középkorból.

³⁵ MOLLAY 1959. 100. (104. cikkely). A *sitzen* kifejezés egyrészt ülve árusítást jelent, ami a földszinti helyiségek magassága miatt elképzelhető. Másrészt viszont valószínűbb, hogy jelen esetben a *besitzen-tartózkodni* értelemben használták.

³⁶ Az analógiák felsorolását lásd lentebb.

³⁷ KUBINYI 1973. 52.

³⁸ BLAZOVICH 2001. 368–371. (104. cikkely). MOLLAY 1959. 100–101. A Jogkönyv ugyan a 15. század legeleji állapotot mutatja, de ez fél évszázaddal korábban sem lehetett másként.

cikkely)

²⁴ BLAZOVICH 2001. 368–370., MOLLAY 1959. 100–101. (104. cikkely)

²⁵ BLAZOVICH 2001. 532–534., MOLLAY 1959. 195–196. (423. cikkely)

²⁶ MOLLAY 1991. 18.

²⁷ WEBER 1994. 124.

²⁸ DOMONKOS 1961. 160.

²⁹ ECKERT 1910. 74–75.

³⁰ VÉGH 2008/1. 164–165. (590. sz.)

fel rövid időre az ideiglenes árusok, akárcsak manapság. Kalmárok ilyesmit nem használtak és nem is használhattak.

A 14. század közepétől Budán a kalmár már bérelt, vagy saját tulajdonában levő, kisméretű bolthelyiségben a *kramladenben* vagy *kramban*³⁹ dolgozott. Pincéjében tárolta az árukat, a földszinten folyt az árusítás és gyakorta az emeleti helyiségben lakott.⁴⁰ A boltért – attól függően – kitől bérelte, vagy a városi tanácsnak, a kereskedőcéhnek, vagy a ház tulajdonosának fizetett bért, azaz „*Kramladenzins-t*”⁴¹.

Már a műemlékes kutatások során észrevették⁴², hogy a Szentháromság utca – Tárnok utca – Úri utca által határolt háztömbben az épületek legkorábbi periódusai egy traktussal „beljebb” voltak, mint a ma is látható – azaz a 16. századi – homlokzat. Természetesen épülésükkor még nem utcavonalhoz igazodtak, hanem a főpiac területén foglaltak helyet. Felépülésüket valószínűleg már szabályozták, hiszen jól láthatóan (4. kép), bizonyos távolságban állnak egymástól⁴³ és három sorban helyezkednek el. A köztük kialakult „utcák” szélessége 3–5 méter között van. A lentebb részletesen vizsgált házak 14. századi építésűre datálható magjai háromféle típusba sorolhatóak: kisméretű kéthelyiséges bolt, közepes méretű egy- vagy kéthelyiséges bolt és nagyméretű háromhelyiséges üzletház voltak megkülönböztethetőek. Ezen kívül szinte minden építészeti jellegzetességük megegyezett, így ezeket együtt említjük.

A boltok alatt eredetileg konzolos földémszerkezetű pince húzódott, melyet a 15. század második felében⁴⁴ az utcával párhuzamos, vagy arra merőleges irányú dongaboltozattal építettek át. Néhol megmaradt a lejáró kőkerete és a lépcső,⁴⁵ amiből látszik, hogy a pincét az épületen kívülről lehetett megközelíteni. A raktárként használt pincék esővíz elleni védelme, betörés elleni biztonsága, valamint a pincelejáró meredek lépcsőjének lefedése, keskeny pofafalakra hajtott rézsús csapóajtóval, vagy derékszögben kialakított ajtószerkezettel történt.⁴⁶ A pinceajtók a pincefal magasságának

fele táján törik át a falat, a pincék padlózata, valamint a földszint földéme jó fél méterrel magasabban húzódott, mint a járószint alapján várható volna. A boltok pince és földszinti falazata egységesen törtkőből rakott. Megmaradt emeleti falakra nagyon kevés példát ismerünk, ezek között azonban találunk kő- és téglanyagút is. Feltételezhető, hogy a középkori délnémet városokban olyan jellemző *Oberdeutsches Fachwerkes* típusú megoldás: a *Mauerwerk* (az alépítmény, azaz a pince és a földszint kőfalú, az emelet fachwerkes technikával készült) gyakran előfordulhatott (5. kép). Ezek a középkor folyamán átépítésre kerültek, például téglafal került a megrongálódott faszervezet helyére.⁴⁷ A földszint⁴⁸ mennyezete eleinte konzolok tartotta síkfödémes volt, majd a későbbiekben dongaboltozattal kapott. A bolt kiszolgáló ablaka félkör- vagy szegmensívesre faragott kőkeret, melyet általában több részből állítottak össze. Két kihajtható fatábláját vas zsanérral erősítették a kerethez. A boltba a vásárló nem mehetett be,⁴⁹ csak az ablakon keresztül kaphatta meg a kért árut. A kicsiny méretű, egyszerű keretezésű, vagy számárhátívesre faragott „szolgálati” ajtók minden bizonnyal a bolti személyzet közlekedőnyílásai voltak. Az ajtók általában 40–80 cm-rel a járószint felett kezdődnek, két-három lépcső vezet fel hozzájuk. Mivel ajtónyílás átépítésére utaló nyomokat nem találtunk, ezért feltételezzük, hogy a síkfödémes és a boltozott pince járószintje azonos maradt. Az ajtók, a pincelejárók és a kiadóablakok nem feltétlenül voltak ugyanazon oldalán a boltnak, de az épület körüljárhatósága miatt erre nem is volt szükség. Egyetlen épületnél találtunk a belső közlekedést szolgáló csigalépcső maradványaira.⁵⁰ Korabeli ábrázolások, ma is álló épület-analógiák és a megmaradt építészeti jellemzők alapján megkíséreljük rekonstruálni a 14. századi kalmárboltok kinézetét (6. kép).

KALMÁRBOLTOK EURÓPA VÁROSAIBAN

A kramok helyét a középkori városszerkezetben nem nehéz megtalálni.⁵¹ Általában a plébánia-

³⁹ A Budai Jogkönyvben többféleképpen van feljegyezve: a kramen, kremen, krämen alakok egyaránt használatban voltak.

⁴⁰ PAUL 1985. 100.

⁴¹ ECKERT 1910. 66–68.

⁴² CZAGÁNY 1984. 227.

⁴³ Budán úgy tűnik a házak külön-külön álltak egymástól, más városokban szorosan egymás mellé épültek.

⁴⁴ Budán a pincéket általában a 15. század második felében, tehát majd száz évvel később alakították át tömegesen, konzolos tartású síkfödémesből, boltozatossá.

⁴⁵ Tárnok utca 16., Úri utca 9.

⁴⁶ REICKE-MERKI 1994. 74., 11. kép

⁴⁷ Az ilyen típusú építkezésre a legjobb példa a Tárnok utca 14. és 16. számú házak.

⁴⁸ Tárnok utca 16., Úri utca 17.

⁴⁹ Többféle építészeti megoldást ismerünk a középkorból, elsősorban a korabeli ábrázolásokból. Voltak teljesen nyitott üzetek, voltak ún. parapet-falás megoldású ajtós-ablakok és voltak teljesen zárt, kiadóablakos boltok is. A falkutatásokról készült fotókon csak a kiadóablakos változat tartható egyértelműen középkorinak. A parapet-falás változatoknál látszik, hogy az ajtónyílással később törték át a falat, vagy egy korábbi kapunyílás falaztak be a 18. század folyamán.

⁵⁰ Tárnok utca 16. házban. CZAGÁNY 1984. 229.

⁵¹ Az analógiák ismertetése korántsem teljes, az anyag bősé-

templomhoz közel, a hosszan elnyúló piactéren épültek fel.⁵² Német városokban a „*Krämergasse*”, olasz városokban a „*Via Calimara*” jelezheti jelenlétüket, mint például Bécsben, Nürnbergben, Strassburgban és Firenzében. Ha nem maradtak fenn sem az épületek, sem az utcanév, az okleveles adatok alapján „*inter institores*”, „*inter mercatores*”, „*bei den Kremen*” akkor is lokalizálható helyük⁵³. Egyes 16-17. századi városábrázoláson⁵⁴ is felismerhető a kramok hosszú sora (7. kép), amely átépített állapotukban, például Mindenben és Münsterben a századfordulóig, Hannoversch Mündenben (14. kép)⁵⁵ és Bury St. Edmundsban máig fennmaradtak. Lübeckben⁵⁶ a múlt században bontották le a főteret körülvevő boltokat és műhelyeket (8. kép). Az Olaszországbeli Astiban ma is áll a jócskán átépített kettős boltsor a Via Garretti és a Via Gian Carlo Alberti között.

Frankfurt am Mainban, a dómtól nyugatra eső téren komoly „üzleti negyed” jött létre a középkorban. A tér beépülése fokozatosan haladt: míg a Bändergasse és a Saalgasse üzleteinek hosszan elnyúló sora kalmárboltok létét feltételezi, a Fünffinger Platz boltjainak és kézműves műhelyeinek keletkezési korát a 16. század első felére teszik.⁵⁷ A Mainzergasse 7-9. számú háza egyenes folytatása a Bender- és a Saalgassék házsorának, amely az 1628-ban készült Merian metszeten még a későközépkori, átépítetlen formájában állt (9. kép). Ez a ház a térnél továbbnyúló üzletsor utolsó ismert épülete.⁵⁸ Carl Theodor Reiffenstein⁵⁹ Frankfurt belvárosáról készült akvarelljein gyakran megjelennek a 19. század végén még nagyrészt átépítetlen, késő-középkori jellegzetességeket hordó apró műhelyek és üzletek háztömbjei. A Rapunzelgasse 6. szám alatti boltozott helyiségről készült kép olyan épületbelsőt ábrázol (10. kép), amely a budai bolttípusok között is gyakori lehetett.

A regensburgi szakirodalom „*Kleinhäusernek*”, azaz kisházaknak nevezi az üzlet céljára épült házakat. Homlokzatuk és méreteik alapján, már a

ges volta további kutatást igényel.

⁵² Magyarországon, a budain kívül ismerjük még a soproni kalmárboltok helyét, melyek a ferences kolostorhoz kapcsolódó háztömbben helyezkedtek el. Mollay 1991 8.

⁵³ ECKERT 1910. 64–70.

⁵⁴ KASPAR 2006. 193., 1. kép

⁵⁵ BULLA-ALMELING 1997. 17., 1. kép

⁵⁶ PAUL 1985. 116., Valamint a piactérre vonatkozóan WINTERFELD 1955. 21–36., 2. melléklet

⁵⁷ SAGE 1959. 76–92.

⁵⁸ SAGE 1959. 21. 7. kép

⁵⁹ Reiffenstein egyes festményei láthatók a www.kunstabildergalerie.de/gemaelde-kunstdrucke/kuenstler/carl-theodor-reiffenstein/bilder weboldalon, valamint Sage 1959. kötetében.

16. században átépített budai boltokkal hozhatóak párhuzamba.⁶⁰ Nürnbergben az Obere Krämer Gasse és az Untere Krämer Gasse házaik közül néhány még ma is őrzi a 15-16. századi építészeti formákat. Osnabrück belvárosában, a St. Maria templom déli oldalán a közelmúltban tárták fel a 14. századi építésű műhelyek (*Budenzeile*) megmaradt pincéinek mintegy 50 méter hosszan elnyúló sorát (11. kép). A szorosan egymás mellé épített kisméretű helyiségek mindegyikéhez külön lépcsősor vezetett a déli homlokzaton keresztül. Ezek szerint az árusítás a boltokban egységesen a templom felőli oldalon folyhatott.⁶¹ A források alapján a boltok és műhelyek tulajdonosai a 14. század közepén főként aranyművesek voltak. A kőfalú pince fából készült falat tartott, amelynek földszintjén működött a műhely, emeletét szerény lakás céljára használták. A kalmársor (*Krämerreihe*) a cipészek utcája mellett, a templomtól keletre húzódtott a források szerint. Régészeti feltáráására eddig nem került sor, de feltételezzük, hogy ez már egy későbbi építésű üzletsor lehetett a fent említetthez képest.

Poznanban a főtéren, két sorban állt a boltsor az Ulica Kurzanogán (12. kép). Prágában a Malé náměstí és a Staroměstska radnice utcák közötti ház sor – amelyet részben átépítettek városházának – tartható annak. A Weser-parti Minden város széles főutcáján a 20. század elejéig állt az a többszörösen átépített kalmárboltsor (13. kép), amelynek elődjét a kutatók a 14. századra datálják.⁶² Braunschweig városában is a múlt század fordulójáig állt a Garküche Strasse fachwerkes szerkezetű ház sora, amelyeket építészeti jellegzetességeik miatt egyértelműen egykori kalmárboltoknak tartunk.⁶³

A 14. században kedvelt háztípus volt az utcával párhuzamos hosszanti falakkal rendelkező, kisméretű épület (15. kép). Ezek részben lakóházként, részben üzletként funkcionáltak, mint az angliai Stratford-upon-Avonban, Saffron-Waldenben, vagy Yorkban.⁶⁴ Conwyban, a Castle Streeten álló Aberconwy ház kőfalú pincével és földszinttel, konzolok tartotta széles fachwerkes emelettel épült (16. kép). A 14. század elején emelt ház első ismert tulajdonosa Evan David kereskedő volt, de máig középkori kereskedőházként

⁶⁰ STRÖBEL 1976. 57–58., 42–52. kép

⁶¹ IGEL 2006. 208–209., 2. kép

⁶² MÜNSTER 2006. 196–199., 1., 3., 7. kép

⁶³ www.upload.wikimedia.org/wikipedia/de/f/ff/Garkueche_Braunschweig_um_1900.jp

⁶⁴ GRENVILLE 1997. 157–193.

tartják számon.⁶⁵ Ugyanilyen jellegű házak álltak a frankfurti Bleichstrasse – Alte Gasse sarkán.⁶⁶

A KALMÁRBOLTOK HELYE BUDÁN

A plébániatemplom előtti egyházi térhez kapcsolódó, hosszan elnyúló gazdasági téren szerdánként tartották a német polgárok heti piacát. Itt a 14. század közepéig, állandó kőépületek – mai ismereteink szerint – nem épültek. Északi végét a Tanácsháza,⁶⁷ délit a Szt. György kápolna határolta. A Szt. György kápolna⁶⁸ 1371 előtt rövid idővel épülhetett. Bár királyi alapítású egyház volt és a város legnagyobb terén emelkedett, nagyon kevés adat⁶⁹ maradt róla fenn. A téren való elhelyezkedése arra utal, hogy a tőle északra fekvő terület már nagyrészt beépülhetett. Ezen feltételezés szerint a kalmárboltok a 14. század harmadik harmadában már bizonyosan álltak. A főpiac eredeti nagyságát a körülvevő utcák házainak homlokzatvonalai adták. A 14. század folyamán a boltok, a Tanácsháza és a Szt. György kápolna felépülésével jócskán csökkent a térség. A folyamat a 15. században ért véget, az egykor széles, háromszög alakú piactér határai beszűkülnek: a kalmárboltok közötti helyek is beépültek, a boltokat átépítették, kibővítették, felépült a hússzékek háza. A hetipiac így a tanácsháza és a kápolna közötti szélesebb utcaszakaszra szorult össze.

A középkori Tanácsháza épületének maradványai a mai Szentháromság utca 2–4. tömbjében találhatóak. Első ismert említése 1397-ből származik.⁷⁰ Több középkorban történt hozzáépítéssel, majd a 18. században teljes átépítéssel együtt 1873-ig ebben a házban funkcionált a budai városháza.⁷¹ A Tanácsházától délre⁷², a mészárszékek házától északra lehetett a – Budai Jogkönyvben is említett – városi konyha, ami valószínűleg nemcsak „lacikonyhaként” üzemelt, hanem szolgálta

tásként lehetett kérni a szomszédban vásárolt hús, kolbász süttetését is.⁷³ A tér északi és északkeleti szélét határoló épületek az ún. Patikárius soron lévő polgárházak (Tárnok utca keleti oldala), melyekben a patikák (*Aputekären*) működtek. A tér nyugati szélét határoló házak azok a lakóházak (Úri utca nyugati oldala), melyekben a bennük dolgozó és árusító posztómetők (*gewant sneiderr*) tevékenykedtek. Őket a Jogkönyv kamrás uraknak (*kamerrheren*) is titulálja. A tér északnyugati szélét a halpiac, azaz az Elewenhalszer jelentette. A Jogkönyv szerinti a hetipiac⁷⁴ – azaz a németek piacán – áruajtánként szigorúan megszabott helye volt a kofáknak. A gyümölcsös-káposztás-zöldseségek kofák a patikák és a Tanácsháza előtt, a sajtosok és sóarusok a zsemlyeszékek háza előtt, a csirkések és vadhúsarusok pedig a mészárszékek háza előtt telepedhettek csak le. A budai német mészárosok céhének elárúsító helyét a mészárszékek, vagy pontosabban a hússzékek házát (*Fleischbanken*) a mai Tárnok utca 18–20. számú házakkal, illetve az egykor ez előtt húzódtott, de a 18. században lebontott épülettel azonosítjuk.⁷⁵ A főpiac szempontjából másik fontos épület, a zsemlyeszékek háza (*Brotbanken*) a Tárnok utca 9. számú ház helyén emelkedett. Nem tudjuk, hogy a mai Szentháromság utca északi oldalán húzódtott boltsorban milyen üzletek működtek, de a források alapján⁷⁶ itt is patikákat sejtethünk.

A „*pey den stain kremen*” kifejezés először a Jogkönyvben jelenik meg,⁷⁷ de 1511-ben a terület már magyar néven, mint „*Kalmarwcha*” néven szerepel⁷⁸. A kereskedő gyakran abban a házban lakott, ahol az üzlete is volt. Kalmárok lak- és munkahelyére a legtöbb adatot a Szt. György kápolna környékének megjelölésével találjuk.⁷⁹ Jankó kalmár egykori házát amely a Szt. György kápolna környékén, a keleti oldalon állt,⁸⁰ Münczer János 250 Ft-ért eladta Lőrinc kereskedőnek, azaz kalmárnak. Egy a zsemlyeszékkel szemben álló – az 1527-es tűzvészben megsérült – ház⁸¹ déli szomszédjaként Fekethe Wolfgang kereskedőt, északi szomszédjaként pedig Bereck kereskedőt

⁶⁵ www.snowdoniaguide.com/abeconwy_house.htm

⁶⁶ SAGE 1959. 33/a képtábla.

⁶⁷ A Tanácsházáról bővebben: NAGY 1971, valamint VÉGH 2006. 71–72.

⁶⁸ VÉGH 2006. 63.

⁶⁹ Kresling János a kápolna jövedelmeit élvezte rectorként, egyébként a többi oklevélben csak helymegjelölő szerepet játszott: „a kápolna mellett”, „szemben” kifejezés. Végh 2006. 63. és Bevételeiről csak egy 1455-ben keltezett oklevélből értesülünk, miszerint a kápolnát illetve a barkani vám joga. KENYERES–KIS 2006. 320. Vannak arra vonatkozó adatok is, hogy az udvari bíróságok a peres eljárás során elrendelt eskütétel lebonyolításának és igazolásának helyszínként használták. DL-DF 16236., DL-DF 63435.

⁷⁰ VÉGH 2008. 49. 126. A legkorábbi Tanácsház helyét nem ismerjük, nagy valószínűséggel a teret határoló házak egyike volt.

⁷¹ NAGY 1971. 351. és 3.kép

⁷² A tér részletes elemzését lásd: VÉGH 2006. 181–185.

⁷³ Régészeti nyoma eddig nem került elő.

⁷⁴ MOLLAY 1959. 100. (104. cikkely)

⁷⁵ A két épületről bővebben: BENDA Árucarnokok

⁷⁶ A város terén, a Tanácsházával szemben álló három ház tulajdonosa patikus volt. Végh 2006. 188.

⁷⁷ BLAZOVICH 2001. 392., MOLLAY 1959. 114. (154. cikkely)

⁷⁸ VÉGH 2008/1 154. (545. sz.)

⁷⁹ A boltot tartalmazó kisméretű házak éves bérleti díja 10–35 Ft, eladási ára 250–800 Ft között mozgott, amihez természetesen hozzá kell számítani a későközépkori budai ingatlanok 150–200 év alatt történt áremelkedését.

⁸⁰ VÉGH 2008/1 97. (320. sz.)

⁸¹ VÉGH 2008/1 191. (716. sz.)

jegyzték fel. Elhelyezkedésük alapján ide lokalizálható az a kicsi sarokház, amelyet Ernuszt János adott el Nicolaus Königsfeldernek és ami „*inter institas*”, azaz a boltok között emelkedett.⁸² Freiberger Wolfgang gazdag posztókereskedőnek a Tikszeren is állt háza.⁸³ 1440-ben a két Szt. György utcai házak között, a posztóárusító boltok felső végénél álló házat adományozott I. Ulászló a Gerse-i Pethew fivéreknek.⁸⁴ Szabó Mihály és Nikolaus Malmasierer kereskedők szomszédok voltak és szintén a Tikszeren laktak.⁸⁵ Tamás szűcs zálogba adott háza a Szt. György piacon, a keleti oldalon állt.⁸⁶ Egyházi intézmények és céhek, testvérületek is birtokoltak házat a környéken. Ernuszt János fent említett sarokházának déli szomszédja a Szt. Katalin konfraternitásé volt 1475-ben.⁸⁷ Még mindig a céh birtokában volt a ház 1506-ban, amiért évi 10 forint bért kellett fizetnie a Thordai Salatielnek.⁸⁸ Az esztergomi Krisztus Teste kápolna háza a zsemlye apotékával ferdén szemben helyezkedett el.⁸⁹ Lakóhelye és neve alapján Kalmár Antal, aki a Nyírő utcában lakott, Kalmár Pál és Kalmár János özvegye, akiket a „Szt. Györgynél” és Kalmár Orbán, akit a Szt. György kápolna papjának házában jegyeztek fel⁹⁰ szintén ezt a szakmát űzte.

Működtek kalmárboltok a Szombat piacon is, bár jóval kisebb számban. A három egymás szomszédságában lakó kereskedő: Lipót, Bálint és Márton kalmárok,⁹¹ az Olasz utca legészakibb részén birtokoltak háztulajdont, vagy boltot. A Boros előnevű Kalmár János⁹² ehhez közel, a Tej utcában lakott és feltehetőleg nevéhez hűen borkereskedelemmel foglalkozott, Kalmár Jakabot⁹³ pedig a Mária Magdolna templom környékén lakónak jegyezték fel. Lehetséges, hogy a templomtól keletre fekvő háztömbben⁹⁴ kell keresni az üzlethelyiségeiket.

A „Fosztogatás Budán” elnevezésű falikárpit⁹⁵ talán az egyetlen ábrázolás, ami a város kalmárboltjairól fennmaradt. A kép előterében egy széles utcát látunk, amelyen a harc folyik (17. kép). A

jobb oldalon egy „klasszikus budai” kétemeletes polgárházat ábrázoltak, középtengelyében kapubejáróval. Ennek két oldalán pinceablak, a földszinten keskeny előtetős boltablak és két emeleti ablak sor helyezkedik el. A kép bal oldalán ehhez képest négy kisméretű, emeletes ház látható. A tér felőli részén csak boltablak, a legszélső ház oldalán ajtónyílás, a két-két összeépült ház között pedig utcahíd van. A kárpit eredeti rajza valószínűleg a mai Tárnok utca középső részét, a középkori főpiacot ábrázolhatja a kalmárboltok keleti házsorával együtt.

Végül fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy ezeket az üzlethelyiségeket a későközépkor folyamán nem mindig kalmárok használták. A már említett oklevél, ahol „a két Szent György utca közötti házak között a posztóárusító boltok felső végénél”⁹⁶ álló házat adományoznak el, erre utal. Egy, a zsemlyeszékkel szemben fekvő ház egy részét pedig György ékszerész bérelte az esztergomi Krisztus Teste kápolnától 1528-ban.⁹⁷

A BEAZONOSÍTOTT 14. SZÁZADI KALMÁRBOLTOK ÉPÍTÉSZETI JELLEMZŐI

Tárnok utca 10.

A földszint alaprajzán kram nyoma nem mutatható ki, a pinceszinteket ábrázoló felmérésen⁹⁸ azonban két észak-déli irányú pincét jelöltek. A pincék a ház középtáján húzódnak és néhány méter híján összeérnek a Tárnok utca 12. számú ház hasonló jellegű pincéjével.⁹⁹ A déli pince belső mérete 7×3,2 m, az északi pincéé 4×3,6 m.

A ház udvarától É-ra lévő épületrész¹⁰⁰ – amely a Tárnok utcai tömböt az Úri utcai tömbbel kötötte össze – szintén tartalmaz két kisméretű dongás pincét. Az északi pince 4,8×3 m méretű. Ettől közvetlenül délre 1958-ban Holl Imre¹⁰¹ leletmentés során egy szintén 3 m belső szélességű pincét tárt fel. Mivel hosszanti falaik egy vonalban húzódnak, feltételezhető azonos építési koruk.

Tárnok utca 12.

A házat¹⁰² a 1848-ban lebontották és újraépítették¹⁰³. Az ekkor készült alapozási terven kram falának nyoma nem fedezhető fel. 1. pinceszint-

⁸² VÉGH 2008/1 103. (347. sz.)

⁸³ VÉGH 2008/1 195–196. (739. sz.)

⁸⁴ VÉGH 2008/1 77. (238. sz.)

⁸⁵ VÉGH 2006. 190–191.

⁸⁶ VÉGH 2008/1 179. (654. sz.)

⁸⁷ VÉGH 2008/1 103. (347. sz.)

⁸⁸ VÉGH 2008/1 143. (510. sz.)

⁸⁹ VÉGH 2008/1 191. (716. sz.)

⁹⁰ SZAKÁLY-SZÜCS 2005. 112. és 125.

⁹¹ VÉGH 2006. 239–240.

⁹² VÉGH 2006. 284.

⁹³ VÉGH 2006. 291.

⁹⁴ A Bécsi kapu tér, Peterman bíró utca, Országház utca és Kard utca által határolt tömbben.

⁹⁵ NAGY 1972. 115., 1. kép.

⁹⁶ VÉGH 2008/1 77. (238. sz.)

⁹⁷ VÉGH 2008/1 191. (716. sz.)

⁹⁸ VÁTI 1988. 1. pinceszint

⁹⁹ A pincetérképet közli Zádor Judit. ZÁDOR 2004. 88.

¹⁰⁰ HORLER 1955. 517.

¹⁰¹ BTM Adattár 214–77.

¹⁰² Horler 1955. 518–519.

¹⁰³ Budapest Fővárosi Levéltár – Fővárosi Műemlék Felügyelőség Ltsz. 259., 106/a-43, 44, 47.

jén¹⁰⁴ azonban egy észak-déli irányú pince látszik, amely a telek közepéről indul és átnyúlik a Tárnok utca 10. számú ház alá. Szélessége azonos a tőle közvetlenül délre fekvő pincével, tehát 3,6 m.

Tárnok utca 14.

A háztömb északi felét (Tárnok utca 14., 16., Úri utca 13.) Czagány István kutatta és eredményeit három cikkben részletesen publikálta.¹⁰⁵ A ház 14. századi állapotokat megőrző kalmárboltjának csak kevés részlete azonosítható a 15-16. században történt jelentős átépítések miatt. Az épület alaprajzának középvonalában húzódik két-két kisméretű dongás pince egymás mellett.¹⁰⁶ Az északi két kicsiny pince mérete és elhelyezkedése alapján feltételezhető, hogy kalmárbolthoz tartozott. Ezek közül az északi, a mai kapualj alatt fekszik, a déli ettől közvetlenül délre. A földszinten az itt állt kettős bolt déli helyiségének nyomait megtalálhatjuk: a mai vendéglőtér észak-nyugati sarkának eltérő boltozata¹⁰⁷ és a bárt a kapubejáróval összekötő apró helyiség egy kram tere lehetett (18. kép). Ez alaprajzilag teljesen megfelel az alatta húzódó pincének. A kéthelyiségű kalmárbolt északi fala feltételezhetően a ház északi zárófalában benne foglaltatik.

Tárnok utca 16.

A ház pinceszintjében és felmenő falaiban is tartalmaz 14. századi, kalmárboltként azonosítható részleteket.¹⁰⁸ Az épület¹⁰⁹ középső traktusában, nyugatról a kapualj, keletről a 15. században készült épületbővítés között húzódik a legkorábbi mag. Az északi apró pince (2,5×3 m) bizonyíthatóan, a tőle délre húzódó másik (5×3) feltételezhetően a bolthoz tartozott. Az északi pincének az utcáról nyíló félköríves kőkeretű, lépcsős lejárata még ma is megvan (19. kép). A déli pincét többször átalakították, eredetileg egy kisebb és egy az északival megegyező méretű részből állt. A földszinten, a már említett északi pince fölött emelkedett a bolthelyiség (20. kép). Rekonstruálható legkorábbi belső mérete 2,5×3,3 m, melyet a 14-15. század fordulóján nyugat felé bővítettek, így 4,6×3,3 m-re növekedett. A nyugati zárófalba illesztett élszedett ajtókeret a keskeny ajtónyílása volt a boltnak (21. kép). A ház északi homlokzatán lévő félköríves boltablakot a korábbi falból

emelték ki és a 15. századi közepi átépítéskor, az északi fal elé húzott köpenyfalba építették be. Az északi homlokzaton húzódó konzolokon nyugvó ívsor szabálytalanságainak egyszerű magyarázatát az építési periódusok vizsgálata adja. A nyugat felé eső 4 konzol alacsonyabban helyezkedik el, mint a kelet felé eső 3 db, és még magasabban a legszélső, Tárnok utcai fronthoz közeli kettő. Ezek közül a legalacsonyabban fekvők mutatják a 14. századi homlokzat állapotát, melyet az emeleten feltárt¹¹⁰ két falelválás is bizonyít. Az emelet további 14. századi maradványokat tartalmaz. A homlokzaton egy keskeny ablaknyílás található, melyet már a 15. században átépítettek. A kram legkorábbi nyugati falában pedig egy csigalépcső nyugati ívének téglafalazatát találták meg, melyet a 15. század végéig használtak. A csigalépcső világító-ablakocskája feltételezi egy újabb emelet meglétét is.

Tárnok utca 18., Anna utca 1.

A ház két különálló épületből lett a 18-19. század folyamán összeépítve.¹¹¹ A keleti traktus ma az Orvostörténeti Múzeum Patikatörténeti Múzeumaként üzemel, a nyugati (Anna utcai rész) lakóház. A nagyon eltérő építészeti jellegzetességek miatt az Anna utcai és a Tárnok utcai traktusokat külön-külön kell vizsgálni. Az Anna utca 1. keleti szárnyában két pince is magára vonja a figyelmünket, az egyik a háztömb dél-nyugati sarkában húzódik és ma is észak-déli irányú a dongaboltozata, a másik a háztömb észak-nyugati szélén van. Ez utóbbi ma már többszörösen átalakított állapotú, de az 1873-ban készült felmérési-átépítési tervrajzon észak-déli irányú dongaboltozattal rendelkező szenespincként van ábrázolva.¹¹² E két különálló kram a kalmárboltok középső vonalába illeszkedik. A pincék belső méretei: déli: 5,6×3,9 m északi: 5,9×3,9 m. Az északi épületnek felmenő falait nem ismerjük, mivel sohasem volt kutatva. A déli épület déli, Anna utcai homlokzatát egy nagyméretű, félköríves nyílás üti át, amely egy a keretköveivel együtt eltávolított boltablak 18. században történt befalazása (22. kép).

A kalmárboltok keleti sorába illeszkedik az az épületrész, amelyek a mai Tárnok utcai szárny nyugati helyiségei. Ez az épület három helyiségből állt, legdélebbi fala a mai Anna utcai homlokzatba van foglalva.¹¹³ Armírozott délnyugati falsarkát és egy ajtó (vagy ablak?) nyílását feltárta

¹⁰⁴ VÁTI 1988. 1. pinceszint

¹⁰⁵ CZAGÁNY 1971., CZAGÁNY 1973., CZAGÁNY 1984. és BORSOS 1976. 66.

¹⁰⁶ VÁTI 1988. 1. pinceszint

¹⁰⁷ CZAGÁNY 1973. 231. 3. kép

¹⁰⁸ CZAGÁNY 1984. 227., BORSOS 1976. 66.

¹⁰⁹ HORLER 1955. 525-526.

¹¹⁰ CZAGÁNY 1984. 229.

¹¹¹ HORLER 1955. 526.

¹¹² Tárnok utca 18. Tudományos dokumentáció (BTM, Középkori Osztály, Rajztár.)

¹¹³ CZAGÁNY 1968.

a falkutatás. A déli helyiség alatt egy kis dongaboltozatos pince húzódik, melynek belső mérete 4,6×2,3 m. Az északi helyiség falát a 18. században részben elbontották, de az elbontott alapozást és egy befelé vezető kis lépcsőt feltárt a régészeti szondázás¹¹⁴. Az északi és a középső helyiség közötti fal léte valószínűsíthető, de nem került elő az ásás során. A déli homlokzaton látható kisméretű boltajtó vagy ennek, vagy egy előző építési periódusnak lehet része, mivel a 15. század elején már a mögötte levő észak-déli irányú fal építései már funkcióját veszítette (23. kép).

Az ásási és a falkutatási dokumentációk, valamint az okleveles források alapján a keleti szárnyat mi is a középkori Mészárszékek házáként azonosítjuk, amely a Tárnok utca 20. számú házzal egy épületet alkotott.¹¹⁵

Tárnok utca 20.

A mai ház¹¹⁶ nyugati része alatt egy észak-déli irányú pince húzódik. A pince északi felét átalakították, a déli fele azonban ma is szép dongaboltozattal büszkélkedik (24. kép). A felmérés alapján kéttraktusos kram állt itt, amely alaprajzilag a kalmárboltok keleti sorába illeszkedett. A pincék közötti fal ma hevederívrrel van áttörve, és a boltokat a 18. században megújították. Az északi pince belső mérete 4,2×3 m, a déli pince belső mérete 5,3×3 m.

Úri utca 9.

Láthatóan markáns középkori jelleget hordozó volta ellenére csak minimális homlokzat kutatás történt a házon, melynek során az ablaknyílások történeti korrekcióját hajtották végre. Ennek során állították helyre a földszint déli oldalán látható félköríves végződésű keskeny boltablakot. Az alaprajzából egyértelműen felvázolható a ház középkori építéstörténete. A ház¹¹⁷ észak-nyugati sarka kissé „beugrik”, azonban ez a része számít a legkorábban épült résznek. Az egyértelműen kramnak azonosítható földszinti helyiség észak-déli irányú dongaboltozattal rendelkezik, utcai homlokzatán a pincelejáró ma is használt nyílásával. A pince belső mérete már nem megállapítható roncsoltsága miatt, a földszint belső mérete 4×7 m. A földszint magasan fekszik, 4 lépcsőfokkal közelíthető meg.

Úri utca 11.

A középkori háznak csak egyes részletei

maradtak meg, mint például a pincéje, az épület észak-nyugati sarkáról kinyúló konzol.¹¹⁸ A házat 1862-ben lebontották és újjáépítették klasszicista stílusban.¹¹⁹ Az „alapozás alaprajza” elnevezésű terven az utcafronton látszik egy észak-déli irányú pince, amely kissé elfordulva elkülönül mind a telek, mind a ház falainak irányától.¹²⁰ Vélhetően a ház 19. századi bontásakor a vastagfalú, jó állapotú pincét nem volt érdemes megsemmisíteni, ezért egyszerűen belefoglalták az új épület szerkezetébe. A pince belső mérete 3,5×11,7 m, terét téglából rakott dongaboltozat fedte (25. kép). Az épület méreteiben, arányaiban és építészeti jellegzetességeiben nagy hasonlóságot mutat a mellette álló Úri utca 13. számú házzal.

Egy csőtörés miatti udvarszint felbontás napvilágra hozta egy törökköves falú épület DNY-i sarkát 2010 nyarán.¹²¹ Komolyabb feltárára sajnos nem volt mód, de a falak jellegéből és a telken való alaprajzi elrendezéséből ítélve feltételezhető, hogy ez a házrészlet a kalmárboltok középső sorában állt.

Úri utca 13., Anna utca 2.

A kereskedőházak prototípusának tartják ezt a házat,¹²² amely a rengeteg középkori átépítés dacára ma is a legkomplettebb példáját nyújtja a kalmárboltok építészeti megoldásainak (26. kép).

A többihez képest aránylag nagyméretű ház¹²³ műemléki kutatása és a helyreállítás terve Czagány István munkája.¹²⁴ A kutatási dokumentáció átnézése után a rekonstrukciót – több értelmezéssel hiba, tévedés miatt – nem tartjuk hitelesnek. A konzolsor nem függőfolyosót tartott, hanem a korban oly gyakori és divatos megoldás lehetett: az eredetileg fachwerkből készült kiszélesedő emeletet tarthatta. A 14. század vége felé lefaragták a konzolokat, amikor a falat téglából újrafalazták. A káróablak 14. századi műforma és többnyire egy-egy ablakcsoport része. Ezért feltételezzük, hogy abban az időben, amikor a téglafala készült az emeletnek, egy három tagból álló ablakcsoporttal egészíthették ki a homlokzatot. Mivel a káróablak a mai párkány közvetlen közelébe nyúlik fel, ez egy eredetileg magasabb homlokzat kiképzést, vagy még egy emelet létét

¹¹⁸ A konzol valójában az Úri utca 13. számú ház falába foglalta meg.

¹¹⁹ HORLER 1955. 518–519.

¹²⁰ Budapest Fővárosi Levéltár – Fővárosi Műemlék Felügyelőség iratai Ltsz. 259., 106/a-40,42,43,44. és CZAGÁNY 1971. 34. 9. kép

¹²¹ Benda Judit régészeti megfigyelése.

¹²² BORSOS 1976. 64..

¹²³ HORLER 1955. 531–533.

¹²⁴ CZAGÁNY 1971. 329–350.

¹¹⁴ GERŐ 1959. 318–321.

¹¹⁵ BORSOS 1976. 67., BENDA Árucarnokok.

¹¹⁶ HORLER 1955. 526–527.

¹¹⁷ HORLER 1955. 529–530.

feltételezi. Az emelet téglából falazott volta csak a kutatási dokumentációból derül ki, publikálásra nem került. A legtöbb problémát a híres oroszán-relief okozza, amely a ház észak-nyugati sarkát díszíti. A falkutatás csak ezen a helyen talált ilyen díszítőfaragványt, ezért a ház másik két sarkán való használata teljesen indokolatlan. Az eredeti darab¹²⁵ egy jobb mellő lábát felemelő oroszánt ábrázol, amelynek lehasították a fejét is tartalmazó kódarabot (27. kép). A testet egy kváderköbe faragták bele, aminek síkja eredetileg sem nyúlhatott ki a homlokzat síkján kívülre. Ezen a helyen már másodlagos pozícióban lett, talán egyszerű kváderként, felhasználva. Eredeti elhelyezését és a faragvány hiányzó részeit nem ismerjük, de felmerül a lehetősége, hogy a Velencei Köztársaság szimbólumáról van szó.¹²⁶ A rekonstruált kettestű, egyfejú, párkányok közé helyezett címertartó szobor a ház három sarkán – sajnos merő kitaláció.

Az egyterű pince, teljes belső mérete 13,8×6 m. A földszinti osztófalak alatt nagyméretű hevederívek tartják a keresztfalak súlyát. A földszint három helyiségre oszlik, melyek szélessége 4 méter körüli. A földszint a mai járószintnél 88 cm-rel magasabban van, az északi falon található boltajtó (28. kép) 45 cm keskeny. A „híres” Úri utcai boltablakot (29. kép) lehetséges, hogy a 18. században is használták, mert a falkutatási fotón¹²⁷ az ablak alatti falazaton látszik a keskeny parapetfalas ajtó befalazásának nyoma. További boltablak helyét ismerjük az északi homlokzatban, melynek kőkeretét az újkorban eltávolították,¹²⁸ vagy áthelyezték a nyugati homlokzatra. 15. század eleji átépítés nyomát őrzi a szegmensíves kapu, 15. század közepét az ablakkeretek. 16. század elején készült el a háztól délre húzódó síkator átboltozása, az efelett épült asszimmetrikus boltozatú emeleti szoba, valamint falainak freskókkal (Szt. Márk, lovag, pap)¹²⁹ való kifestése. A terem házikápolnaként¹³⁰ vagy tanácsteremként funkci-

onálhatott. Amennyiben a következtetések helyesek, akkor ez a ház a Szt. Katalin konfraternitás tulajdona volt 1475-ben.¹³¹

Úri utca 15.

Ez a ház a háború után is magántulajdonban maradt, így műemléki kutatása nem volt lehetséges. A Budapest Műemlékei kötetében és a mellékelt térképen¹³² középkori építésű falnak jelölték a ház délkeleti sarkát. Az 5,5×5,6 m széles négyszetes alaprajzú helyiség, melynek 1 méter vastag falai vannak, valószínűleg egy középkori tornyot takar.¹³³ Egy tornyot említenek egy 1475-ös datálású oklevélben, miszerint Ernusz János szlavón bán eladja a kalmárboltok között fekvő házát, másnéven tornyát Nicolaus Königsfeldernek.¹³⁴ A déli szomszédnak megnevezett épület a Szt. Katalin konfraternitás háza volt. Königsfelder két év múlva elzálogosította ezt az ingatlant a Nagybaldogasszony plébánia Krisztus Teste oltáralapítványának. Ebben az esetben a házat az Elewenhalszeren fekvőként emlegetik. A „*bei den kramen*” kifejezés és a Halpiac együttes említése alapján az Úri utca keleti oldalán kell keresnünk a tornyot. Mai ismereteink szerint a kramok között nincs más négyszetes alaprajzú torony, ezért valószínűsíthető, hogy ennek az épületnek sikerült beazonosítani a 15. század végi „gazdát”.

A klasszicista ház észak-keleti pincéjének belső mérete: 4,3×3,2 m, ami alapján tere eredetileg egy kramhoz tartozhatott.

Úri utca 17.

A házra vonatkozó szakirodalmat¹³⁵ és az alaprajzokat¹³⁶ áttanulmányozva az épület építéstörténete kissé módosulni látszik. A ház legkorábban épült részének a nyugati szárny keleti felét, valamint a keleti szárnyat tartjuk. Mindkettő alatt észak-déli irányú dongás pince húzódik, felettük kéthelyiséges kram állt (30. kép). A keleti szárny déli fele a háborúban találatot kapott, ezért lebontották a kert felé eső épületrész felét, míg a megmaradt résszel a Balta közre néző helyiséget bővítették. Az utcai homlokzaton látható szegmensíves záródású boltablak (31. kép), valószínűleg a korábbi épületből lett kibontva és ide áthelyezve, mivel az eléépítéskor megszűnt a kiszolgálási

¹²⁵ BTM Középkori Osztály ltsz. 52.1473.

¹²⁶ Az oroszántest hátán látható lefaragás utalhat az egykori szárnyakra, viszont a „*Markuslöwek*” – néhány kivételtől eltekintve – a másik mellő lábukkal tartják az Evangéliumot. A kérdés eldöntése további kutatást igényel.

¹²⁷ CZAGÁNY 1971. 333. 7. kép

¹²⁸ Az ablaknyílás újkori téglával volt befalazva.

¹²⁹ A freskók sajnos a falról való leválasztás után megsemmisültek, képüket csak a műemléki dokumentáció tartalmazza. CZAGÁNY 1971. 335. A három alak (Szt. Márk evangélista, pap, vitéz) együttes jelenléte megenged egy feltételezést, miszerint esetleg valamely pálos kolostor birtokában is lehetett az épület. Ebben az esetben a pap Szt. Ágostont, a vitéz Hadnagy Bálintot ábrázolná.

¹³⁰ Házikápolnaként azonosított termek találhatóak lakóházakban, például Görlitzben (Kränzelstrasse 27.) és Grazban (Stremfergasse 5.) Legen 2001. 40–50.

¹³¹ Az Úri utca 15. számú ház későközépkori tulajdonosának beazonosítását lásd alább.

¹³² HORLER 1955. 534–535. és 154. kép

¹³³ Budapesti Fővárosi Levéltár – Fővárosi Műemlék Felügye-
léség iratai ltsz. 316.

¹³⁴ VÉGH 2008/1. 103. (347. sz.)

¹³⁵ HORLER 1955. 536–537.

¹³⁶ FEUERNÉ 1959. 325–329.

lehetőség. A keleti szárny északi helyiségének belső mérete 3,7×3,1 m, a nyugati szárny északi helyiségéé 3,4×3,5 m.¹³⁷ Ezenkívül megtudhatjuk a két kram közti távolságot is, amely 4,4 méter.

Úri utca 19.

Az előzőekhez képest nagyméretű, négyzetes telken elterülő klasszicista lakóházban¹³⁸ mind a nyugati, mind a déli szárnyban, ezenkívül az udvarban is találunk középkori boltokra utaló falakat, pincéket. A déli szárnyban egy kisméretű, észak-déli irányú dongáspince húzódik, ami a kramok középső sorába tökéletesen illeszkedik. A Balta közben feltárt¹³⁹ „kettős falelválást” én egy egyszerű átépítésnek tartom. A két kelet-nyugati irányú fal között húzódó észak-déli fal pontosan ott helyezkedik el, ahol a fent említett dongáspince nyugati fala. Az eredeti boltot dél felé leszűkítették, déli traktusát elbontották. Lehetséges, hogy eredetileg az Úri utca 17. ház keleti kramjával összeért, mivel nagyon egy vonalban vannak.

Ugyanebben a vonalban fekszik az az épület is, amelynek nyugati falát és azon egy 60 cm széles ajtónyílást tárt fel Lócsy Erzsébet 1957-ben. A mai ház udvarának nyugati fala mellett húzott kutatóárokban egy „korábbi” épület nyugati homlokzatának alapfala került elő. Nem csak a kisméretű ajtó két szárkövének alsó felét és küszöbkövét (32. kép), hanem az épület belső járószintjének maradványait (sárga agyagos szint felett korhadt padlódeszkák) is megtalálták.¹⁴⁰ A régész a szintadatok és az alaprajzi elhelyezkedése miatt 13. században épültek határozta meg.¹⁴¹ Mivel az épület a középső kalmárbolt-sorba illeszkedik, valamint a keskeny ajtónyílás jellemző volta miatt, mi bolt-nak tartjuk a házrészletet.

A pincealaprajzon még egy észak-déli irányú, dongaboltozatos pince figyelhető meg a ház észak-nyugati szakaszán, ami szintén beilleszkedik a kramok nyugati sorába. Belső mérete 4×8 m. A kapualj északi falában talált középkori ajtókeret (33. kép) valószínű, hogy a már említett alatta fekvő pince épületének falmenő falához tartozott.

15-16. SZÁZADI ÁTÉPÍTÉSEK

A fent említett házak mindegyike a 14. század közepén, második felében épültek határozható meg. A boltok azonban nem maradtak sokáig ugyanilyen formában, már a 15. század első felében történtek átépítések, hozzáépítések, bővítések. Építészeti jellegzetességek alapján két korszakot lehet elkülöníteni: az első a 15. század első feléhez – közepéhez köthető, a második a század végéhez és a 16. század elejéhez. Az első periódusban beépültek a kramok közötti helyek és létrejöttek a mai háztömbök, illetve a köztük húzódó sikkátorok. Ezek szerkezetileg nagyon hasonló, kisméretű épületek voltak.¹⁴² A második periódus során jelentősebb változások történtek. A már említett pince és földszinti terek beboltozásán kívül divatossá vált a falsík elé konzolosan kiugratott tégláiveken nyugvó emelet, a ma is ismert homlokzatok kialakításával. Természetesen ilyen esetekben kicserélték a nyílászárók kőkereteit is, de egyes esetekben korábbi keretek új helyen való felhasználása is előfordult.¹⁴³

A korábbi típus a kalmárboltok között lévő utcácskák, teresedések beépítése. Legmarkánsabb példája az Anna utca 2. ház, amely két korábbi kram közé épült (34. kép). A két boltot „összekötő” épület szervesen összeépült az Úri utca 13. számú kereskedőházzal.¹⁴⁴ Többek között ezt bizonyítják a földszinti és emeleti szintet összekötő ajtónyílások. A háromhelyiséges boltok a két szélső szobájának északi falában tártak fel üzletablakot, vagy annak nyomát, a középső részt pedig egy (vagy két ?) keskeny ajtónyílás töri át. Az Úri utcai házzal azonos élszedett ajtó- és ablakkeretek egységes volta is a két ház együttes használatát bizonyítja. A ház felépültével létrejött egy keskeny utcácska, vagy köz, valamint az ekkor már szorosan egymás mellé épült házak „háztömbösödése” is elkezdődött.¹⁴⁵

Későbbi bővítéstípust követhetünk nyomon a Tárnok utca 14. és 16. számú házakon (35. kép). Itt mindkét esetben az eredeti kram elé építettek újabb helyiségeket. A korábbi kalmárboltok közti keskeny területeket kapualjakkal hidalták át és mintegy hozzácsatolták az így kialakult telekhez. A kapualjjal megnövekedett telekméret nagyszabásúbb beépítésre adott lehetőséget, amit ki is használtak. Az eredeti helyiség utca felé eső falait áttörték és az újonnan épített toldalék-

¹³⁷ Úri utca 17. Tudományos dokumentáció (BTM Középkori Osztály, Rajztár.)

¹³⁸ HORLER 1955. 537-539.

¹³⁹ LÓCSY 1959. 332.

¹⁴⁰ LÓCSY 1969. 110. és LÓCSY 1971. 214.

¹⁴¹ Az épület elbontásának leletanyagáról nem találtunk feljegyzést, így a datálása sem egyértelmű.

¹⁴² Tipikus példa az Anna utca 2.

¹⁴³ Anna utca 2. hátsó homlokzat kapunyílása, Tárnok utca 16., Úri utca 13. és Anna utca 1. boltablak áthelyezése.

¹⁴⁴ CZAGÁNY 1971. 330.

¹⁴⁵ Ugyanez a jelenség játszódott le az Úri utca 17. számú háznál.

szobákkal összekötötték. A homlokzatot már az újonnan épült helyiségekhez igazodott: a korban még mindig nagyon kedvelt konzolos kiszélesedő emelet már a beépített kapualj felett is húzódott. Ezzel létrejött a ma is ismert homlokzatú utcasor, amiből sajnos csak az említett két ház maradt meg.

Kicsivel korábban, a 14-15. században ugyanez játszódott le Európa többi nagyvárosában is némi

eltéréssel. Előfordult, hogy a régi kalmárboltokat átépítették, de ugyanazt a funkciót töltötte be továbbra is. Találunk arra is példát, hogy a régi kalmárboltokban már más szakirányú kereskedést folytattak (Osnabrück). Emellett felépültek a „*Neuen Kramen*”-ek, így ide költöztették az üzletüket a kiskereskedők.¹⁴⁶ Ezek már nagyméretű épületek voltak, ahol a földszinten kialakított egyenméretű kamrából folyt az árusítás.

¹⁴⁶ ECKERT 1910. 70. Hasonló épület áll Frankfurtban is.

IRODALOMJEGYZÉK

- BENDA 2010 • A piactól az árucsarnokig. Kereskedelmi célra készült épületek a középkori Budán. Történelmi Szemle (2010);4. szám (megjelenés alatt)
- BENDA Árucsarnokok • BENDA Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán II., Árucsarnokok, mészárszékek háza, zsemlyeszékek háza. (kézirat)
- BENDA Távolsági kereskedők • BENDA Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán III., Távolsági kereskedők üzlethelyiségei, posztósboltok, patikák. (kézirat)
- BECHTEL 1930 • BECHTEL, Heinrich: Wirtschaftsstil des deutschen Spätmittelalters. Der Ausdruck der lebensform in Wirtschaft, Gesellschaftsaufbau u. Kunst von 1350 bis um 1500. München-Leipzig, 1930.
- BLAZOVICH • Buda város jogkönyve II. Szerk: Blazovich László. In: Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17. Szeged, 2001.
- BORSOS 1976 • BORSOS László: A középkori kereskedelem és vendéglátás építészeti emlékei Budán. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve 1976. p. 61–75.
- BULLA-ALMELING 1997 • BULLA, Andrea – ALMELING, Gerhard: Archäologische Bestandsaufnahme und Vorstellung des Sachgutbestandes, besonders der Keramik-, Glas und Fayance-Funde. Göttinger Jahrbuch 45. (1997), p. 13–42.
- CZAGÁNY 1968 • CZAGÁNY István: A budavári „Arany Sas” patika. Orvostörténeti Közlemények 44. (1968), p. 53–82.
- CZAGÁNY 1971 • CZAGÁNY István: Egy budavári középkori épülettömb története I. Az I. ker. Úri-utca 13. sz., Tárnok utca 14.sz. és Tárnok utca 16.sz. épületeken végzett műemléki kutatások, tudományos rekonstrukciók és építészeti helyreállítások eredményei. BudRég 22. (1971), p. 329–350.
- CZAGÁNY 1973 • CZAGÁNY István: Egy budavári középkori épülettömb története II. A Tárnok utca 14. számú épület. BudRég 23. (1973), p. 229–244.
- CZAGÁNY 1984 • CZAGÁNY István: Egy budavári középkori épülettömb története I. Az I. ker. Úri-utca 13. sz., Tárnok utca 14.sz. és Tárnok utca 16.sz. épületeken végzett műemléki kutatások, tudományos rekonstrukciók és építészeti helyreállítások eredményei. C.) A Tárnok utca 16. sz. épület. BudRég 26. (1984), p. 227–246.
- DOMONKOS 1961 • DOMONKOS Ottó: Soproni árszabás a 17. századból. Soproni Szemle 15. (1961) : 2., p. 159–163.
- ECKERT 1910 • ECKERT, Heinrich: Die Krämer in süddeutschen Städten bis zum Ausgang des Mittelalters. Hg.: Dr. Walther Rotschild, Berlin und Leipzig, 1910.
- EMBER 1988 • EMBER Győző: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp., 1988.
- FEUERNÉ 1959 • FEUERNÉ TÓTH Rózsa: Úri utca 17.sz. In: A Budai Vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai. BudRég 19. (1959), p. 325–329.
- FRECSKAY 2001 • FRECSKAY János: Mesterségek szótára. Bp., 2001. (reprint)
- GERŐ 1959 • GERŐ Győző: Tárnok utca 18.sz. In: A Budai Vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai. BudRég 19. (1959), p. 318–321.
- GRENVILLE 1997 • GRENVILLE, Jean: Medieval housing. London–Washington, 1997.
- GROSSMANN 1997 • GROSSMANN, G. Ulrich: Architektur und Museum – Bauwerk und Sammlung. Das Germanische Nationalmuseum und seine Architektur 1. Nürnberg, 1997.
- GYÖRFFY 2003 • GYÖRFFY Miklós: Német–magyar kulturális szótár. Bp., 2003.
- HORLER 1955 • HORLER Miklós: Szentháromság tér, Szentháromság utca, Színház utca, Táncsics Mihály utca, Tárnok utca, Tóth Árpád sétány, Úri utca. In: Budapest műemlékei 1. Bp., 1955. p. 458–576.
- IGEL 2006 • IGEL, Karsten: Vom Gewerberaum zum Repräsentationsraum, Der Altstädter Markt in Osnabrück zwischen dem 13–16. Jahrhundert. ZAM 34. (2006), p. 203–214.
- KASPAR 2006 • KASPAR, Fred: Das Komplexe Funktionsgeflecht eines mittelalterlichen Markts, Das Beispiel Minden an der Weser. ZAM 34. (2006), p. 191–202.
- KENYERES-KIS 2006 • KENYERES István – KIS Péter: Budapest középkori történetének bécsi forrásai. Urbs 1. (2006), p. 299–326.

- KENYERES 2008 • A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei. Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 1. Szerk: Kenyeres István. Bp., 2008.
- KROMPECHER 1940 • KROMPECHER György: A városi főterek kialakulása. Bp., 1940.
- KUBINYI 1973 • KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest Története 2. Bp., 1973.
- KUBINYI 2008/1 • KUBINYI András: A középkori budai mészároscéh. In: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei, Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 1. Bp., 2008. p. 15–55.
- KUBINYI 2008/2 • KUBINYI András: A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon. In: Gazdaság- és gazdálkodástörténet, anyagi kultúra, régészet. Bp., 2008. 229–251.
- LEGEN 2001 • LEGEN, Manuela: Grazer Hauskapellen. Historisches Jahrbuch der Stadt Graz 31. Graz, 2001.
- LEXERS 1964 • LEXERS, Matthias: Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1964.
- LÓCSY 1959 • LÓCSY Erzsébet: Úri utca 19.sz. In: A Budai Vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai. BudRég 19. (1959), p. 330–333.
- LÓCSY 1969 • LÓCSY Erzsébet: XIII. századi város és XIV. századi városrendezés nyomai a Budai Várnegyedben. Településtudományi Közlemények 22. (1969), p. 106–113.
- LÓCSY 1971 • LÓCSY Erzsébet: Adatok a Budai Várnegyed XIII. századi beépítéséhez. BudRég 22. (1971), p. 209–221.
- Mészáros céhkönyv • Forrásközlés. in: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei – Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 1. Bp., 2008. p. 185–308.
- MOLLAY 1959 • MOLLAY, Karl: Das Ofner Stadtrecht. Bp., 1959.
- MOLLAY 1982 • MOLLAY Károly: Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp., 1982.
- MOLLAY 1991 • MOLLAY Károly: Kereskedők, kalmárok, árusok, Moritz Pál kalmár (1511–1530). Soproni Szemle 45. (1991), p. 1–32.
- MUMMEHHOFF 1901 • MUMMENHOFF, Ernst: Der Handwerker. Monographien zur deutschen Kulturgeschichte 8. Leipzig, 1901.
- MÜNSTER 2006 • MÜNSTER, Fred Kaspar: Das Komplexe Funktionsgeflecht eines mittelalterlichen Markts. Da Beispiel Minden an der Weser. ZAM 34. (2006), p. 191–202.
- MNySz • A magyar nyelv szótára. Pest, 1865.
- NAGEL 1971 • NAGEL, Gerhard: Das mittelalterliche Kaufhaus und seine Stellung in der Stadt. Berlin, 1971.
- NAGY 1971 • NAGY Lajos: Adatok a budai Városháza építésének történetéhez. BudRég 22. (1971), p. 351–364.
- NAGY 1972 • NAGY Lajos: A Buda visszafoglalását ábrázoló lotharingiai gobelinek kérdései. TBM 19. (1972), p. 113–129.
- NÜBLING 1900/1 • NÜBLING, Eugen: Ulm's Kaufhaus im Mittelalter. Ein Beitrag zur deutschen Städte & Wirtschaftsgeschichte. Ulm, 1900.
- NÜBLING 1900/2 • NÜBLING, Eugen: Ulm's Handel im Mittelalter. Ulm, 1900.
- PATAKI 1950 • PATAKI Vidor: A budai vár középkori helyrajza. BudRég 15. (1950), p. 239–301.
- PAUL 1985 • PAUL, Jürgen: Rathaus und Markt, Das Rathaus, seine Bedeutung in der historischen Stadt. Landesaustellung Niedersachsen 1985., Stadt im Wandel, Kunst und Kultur des Bürgertums in Norddeutschland 1150–1650. Stuttgart-Bad Cannstadt, 1985. p. 89–118.
- REICKE-MERKI 1994 • REICKE, Daniel – MERKI, Matthias: Zur Untersuchung des Heuslerschen Hauses St. Alban-Tal 34. „Wasserzeichen“ in einer Basler Papiermühle. Jahresbericht der Archäologischen Bodenforschung des Kantons Basel-Stadt 1994.
- RÓZSA 1995 • RÓZSA György: Budapest legszebb látképei. Bp., 1995.
- SAGE 1959 • SAGE, Walter: Das Bürgerhaus im Frankfurt am Main. Das deutsche Bürgerhaus 2. Tübingen, 1959.
- STROBEL 1976 • STROBEL, Richard: Das Bürgerhaus im Regensburg. Das deutsche Bürgerhaus II., Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen, 1976.
- SZAKÁLY-SZÜCS 2005 • SZAKÁLY Ferenc – SZÜCS Jenő: Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából. In: História Könyvtár-Okmánytárak 4. Bp., 2005.
- SZ. JÓNÁS 1999 • Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerk.: Sz. Jónás Ilona. Bp., 1999.
- TESz • A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára. Főszerk.: Benkő Lóránd. Bp., 1970.

- VÁTI 1988 • A budai vár részletes rendezési terve. VÁTI, Budapest, 1988.
- VÉGH 2006 • VÉGH András: Buda város középkori helyrajza 1. MHB 15. Bp., 2006.
- VÉGH 2008/1 • VÉGH András: Buda város középkori helyrajza 2. MHB 16. Bp., 2008.
- VÉGH 2008/2 • VÉGH András: A budai német mészárosok céhkönyvének helyrajzi vonatkozásai. In: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei – Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 1. Bp., 2008. p. 57–72.
- WEBER 1994 • WEBER, Alfred: Sebastian Guntzer (1590–1638). Ein Elsässer Wurzkrämer in Basel. Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde 94. (1994), p. 109–161.
- WINTER 1961 • WINTER, Heinrich: Das Bürgerhaus im Rhein, Main und Neckar. Das deutsche Bürgerhaus 3. Tübingen, 1961.
- WINTERFELD 1955 • WINTERFELD, Luise: Gründung, Markt- und Ratsbildung deutscher Fernhandelsstädte. Untersuchungen zur Frage des Gründerkonsortiums vornehmlich am Beispiel Lübeck. In: Westfalen Hanse Ostseeraum. Münster, 1955. p. 9–89.
- ZÁDOR 2004 • ZÁDOR Judit: Topográfiai változások Budán, a Szentháromság tér környékén a pincekutatások tükrében. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. MHB 14. Bp., 2004. p. 85–92.

HANDELSGEBÄUDE IM MITTELALTERLICHEN BUDA I.

Krämerläden

Die Krämerläden im mittelalterlichen Buda wurden als „*inter institas*“, „*pey den stain kremen*“ oder als „*Kalmarwocha*“ bezeichnet. Der Krämer wohnte häufig im selben Haus, wo er auch seinen Laden hatte. Die meisten Angaben zum Wohn- und Arbeitsort der Krämer in Buda finden wir in der Umgebung der Hl. Georg-Kapelle, und die architektonischen Fragmente dieser in den Häusern Tárnok Str. 10., 14., 16., 18., 20. und Úri Str. 9., 11., 13., 15., 17., 19. Die Gebäude, deren Kern auf das 14. Jh. zu datieren ist, lassen sich in drei Gruppen unterteilen: Läden mit zwei kleinen Räumen, Läden mit einem oder zwei mittelgrossen Räumen und Läden mit drei grossen Räumen. Unter diesen zogen ursprünglich Keller mit Konsoldächern, die später durch Tonnengewölben ersetzt wurden. An manchen Stellen sind noch die Steinrahmen des Abstiegs und die Aussentreppe hinunter in den Keller aufbewahrt. Die Mauer der Ladens im Keller und im Erdgeschoss wurde aus Bruchstein gebaut. Es gibt nur eine

geringe Anzahl an erhaltengebliebenen Wänden in den Etagen, unter den wenigen finden wir aber welche sowohl aus Stein als auch aus Ziegel. Selbst das originale, zuerst durch Konsolen unterstützte Flachdach im Erdgeschoss wurde später zum Tonnengewölbe umgebaut. Die Bedienung erfolgte durch ein Fenster mit Steinrahmen mit halbkreisförmigem oder Segmentbogen. Der Käufer konnte den Laden nicht betreten, er wurde mit den erwünschten Waren durch das Fenster bedient. Die einfachen, kleinen Türe, ggf. Eselbogensüre wurden nur vom Ladenpersonal benutzt. Zwei bis drei Treppen führten zu den Türen, die in der Regel ein halbes Meter oberhalb des Gehsteigs öffneten. Die Türe, der Abstieg in den Keller und die Warenfenster waren nicht unbedingt auf der selben Seite des Ladens, aber da das Haus freistehend war, war es auch nicht nötig. Wir haben nur ein einziges Beispiel für Fragmente einer Spindeltreppe gefunden: sie soll der Verbindung innerhalb des Hauses gedient haben.

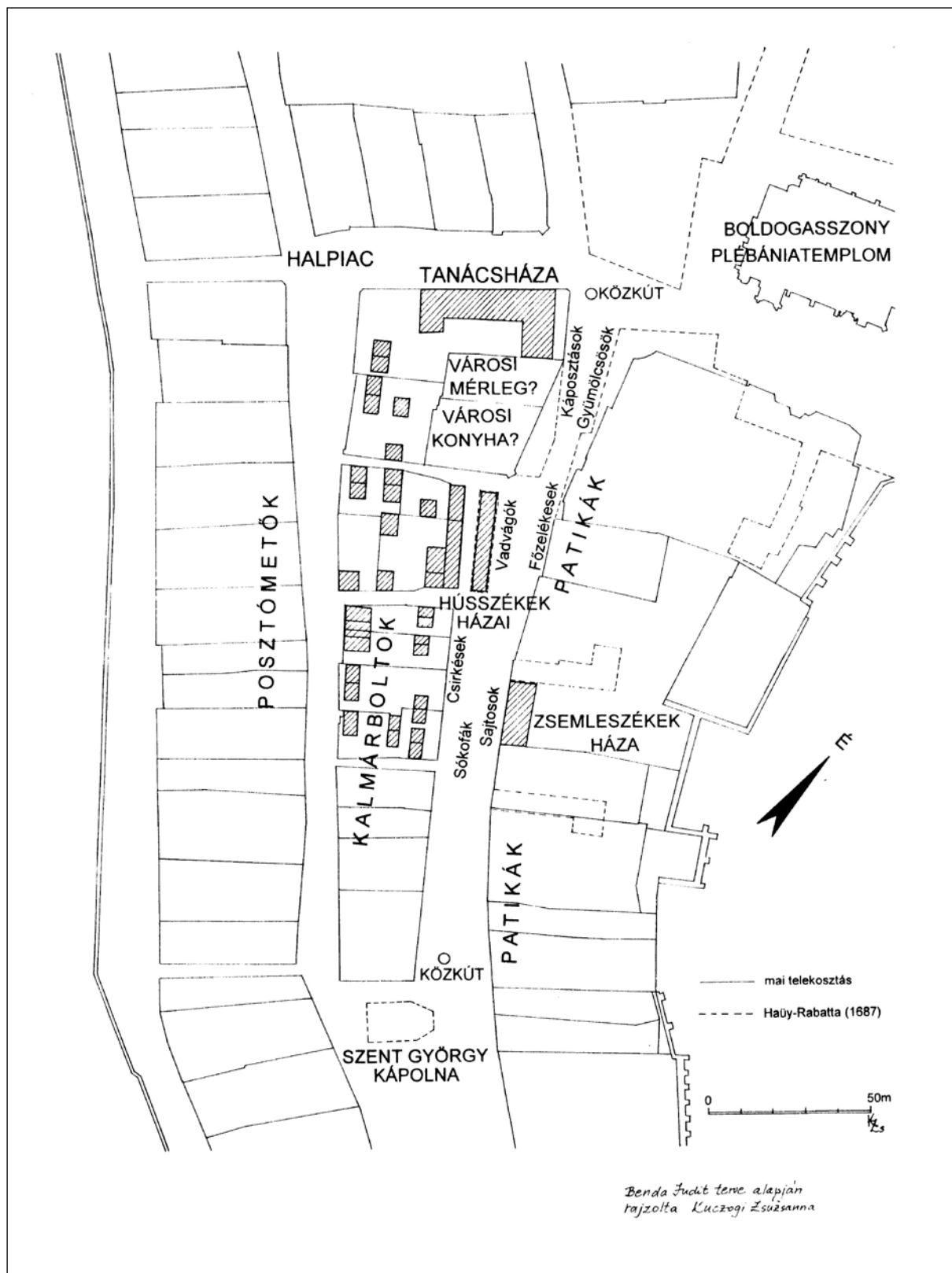
1. kép: Kalmárbolt (Behaim kódex, Krakkó, 15. század)

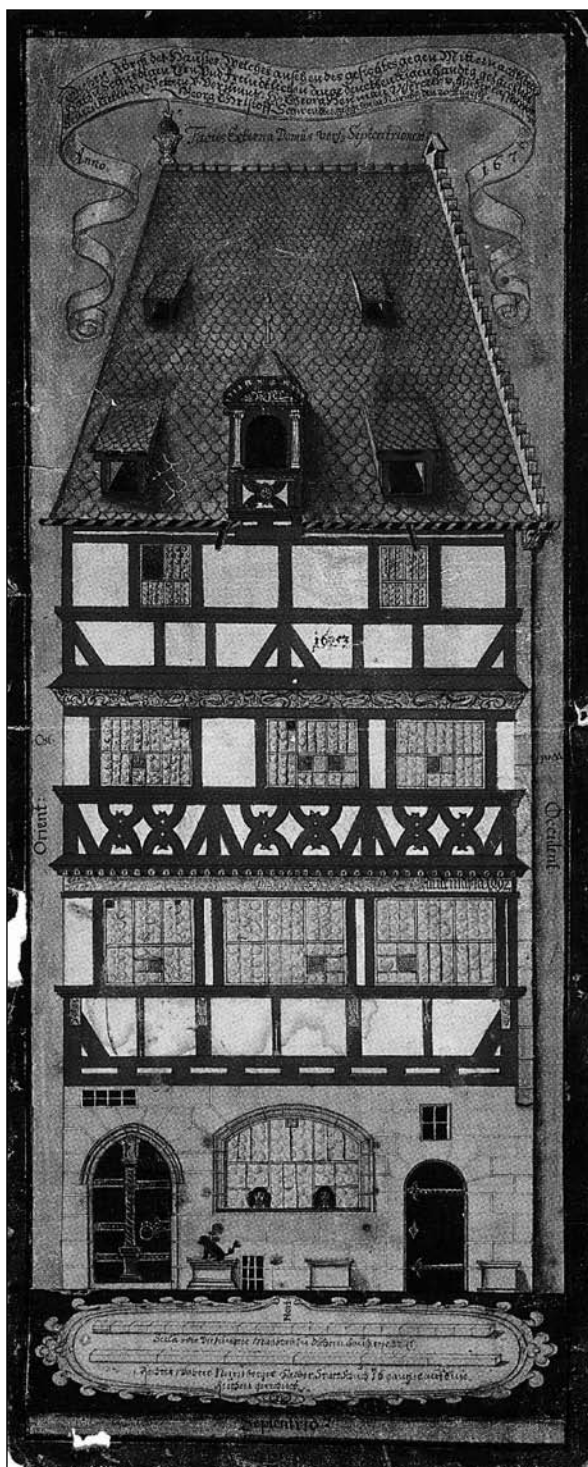
2. kép: Boltutca (Le Gouvernement des Princes, Brügge, 15. század)

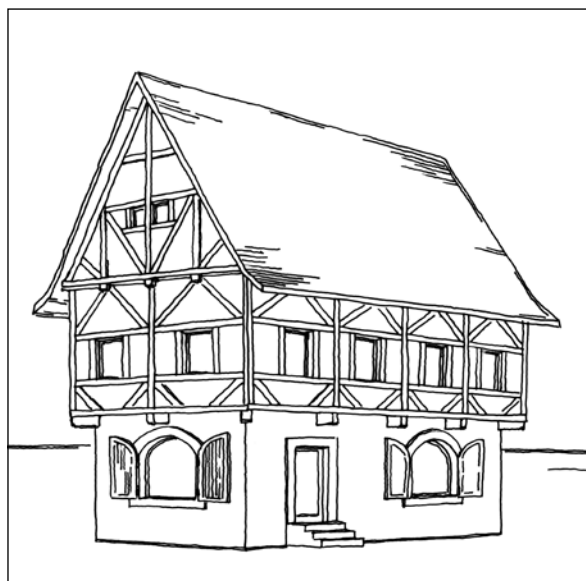
3. kép: Luzern, Weinmarkt (Diebold Schilling: Luzerner Chronik, Luzern, 1513.)

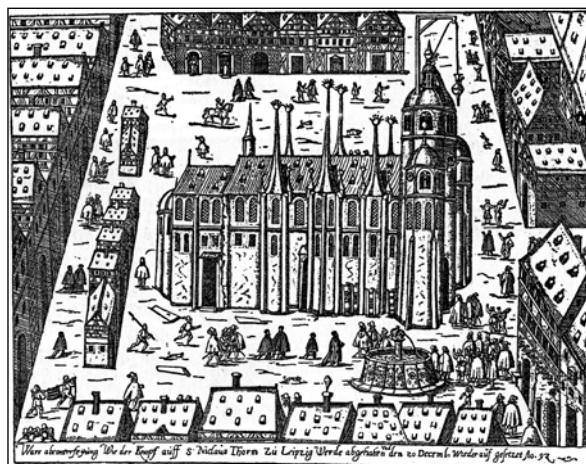
4. kép: Rekonstruált alaprajz a 14. század végi budai kalmárbolt sorról (Kuczogi Zsuzsanna rajza)

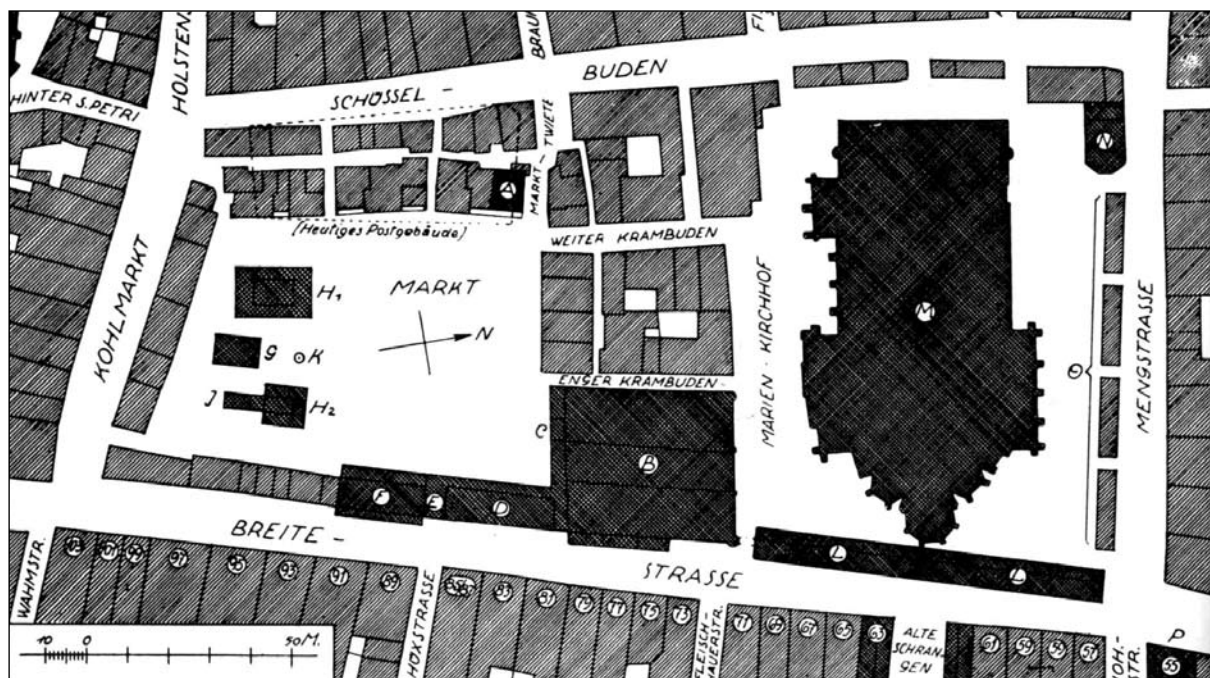
5. kép: Nürnberg, Judengasse 6-ról készült korabeli terolap (1675) (GROSSMANN 1997. 91-93.)

6. kép: 14. századi kalmárbolt rekonstrukciója (Labancz Károly rajza)

7. kép: A lipcsei Szt. Miklós templom mellett sorakozó kalmárboltok, 1592. (MUMMENHOFF 1901., 118.,115. kép)

8. kép: Lübeck piactere a kalmárboltokkal (PAUL 1985. 116., 23. kép)

9. kép: Frankfurt, Mainzer Gasse 9. (Merian, 1628). (SAGE 1959. 21., 7. kép, részlet)

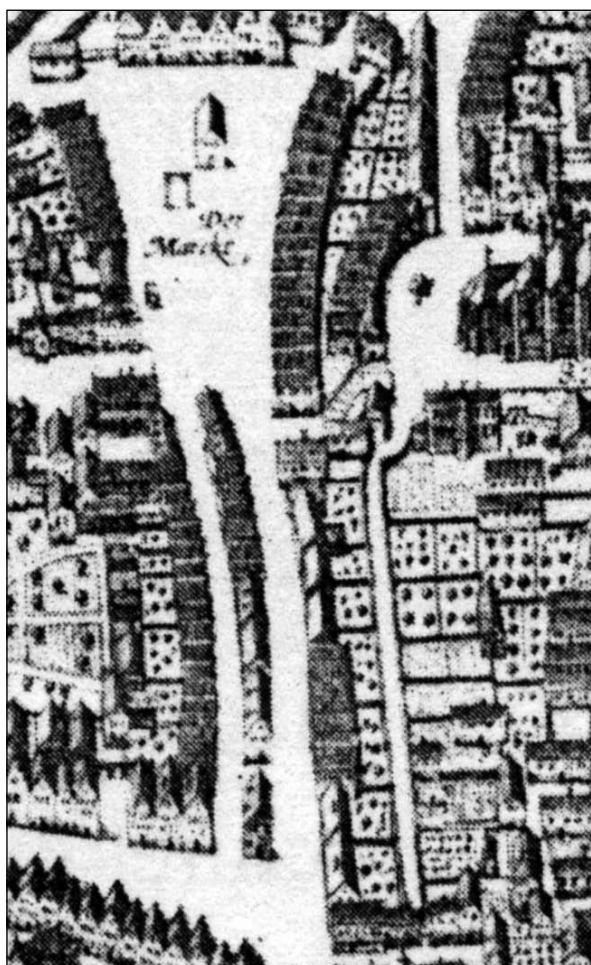
10. kép: Frankfurt, Rapunzel Gasse 6. (Reiffenstein) (SAGE 1959. 15/b képtábla)

11. kép: Osnabrück, Altstadt-Markt, 14. századi rekonstruált állapot (IGEL 2006. 212., 2.kép)

12. kép: Poznań, Ulica Kurzanoga újjáépített kalmárboltsora (Benda Judit felvétele, 2005.)

13. kép: Minden város piactere és főutcája (Wenzel Hollar, 1633) (KASPAR 2006. 193., 1. kép, részlet)

14. kép: Hannoversch Münden alaprajza a boltsorral (BULLA-ALMELING 1997. 17., 1. kép, részlet)

15. kép: Boltépület a lübecki dóm előtt (ismeretlen felvétele, 1900.)

16. kép: Conway, Aberconwy ház (ismeretlen felvétele, 1904.)

17. kép: Jean-Baptiste Martin: Fosztogatás az elfoglalt budai várban (RÓZSA 1995. 52.)

18. kép: Tárnok utca 14., A kalmárbolt belső terének részlete (B. Benkhart Lilla felvétele, 2009.)

19. kép: Tárnok utca 16., A pince ajtókerete (B. Benkhart Lilla felvétele, 2009.)

20. kép: Tárnok utca 16., A kalmárbolt belső terének részlete (B. Szilágyi Edit felvétele, 1979.)

21. kép: Tárnok utca 16., A kalmárbolt ajtókerete (B. Benkhart Lilla felvétele, 2009.)

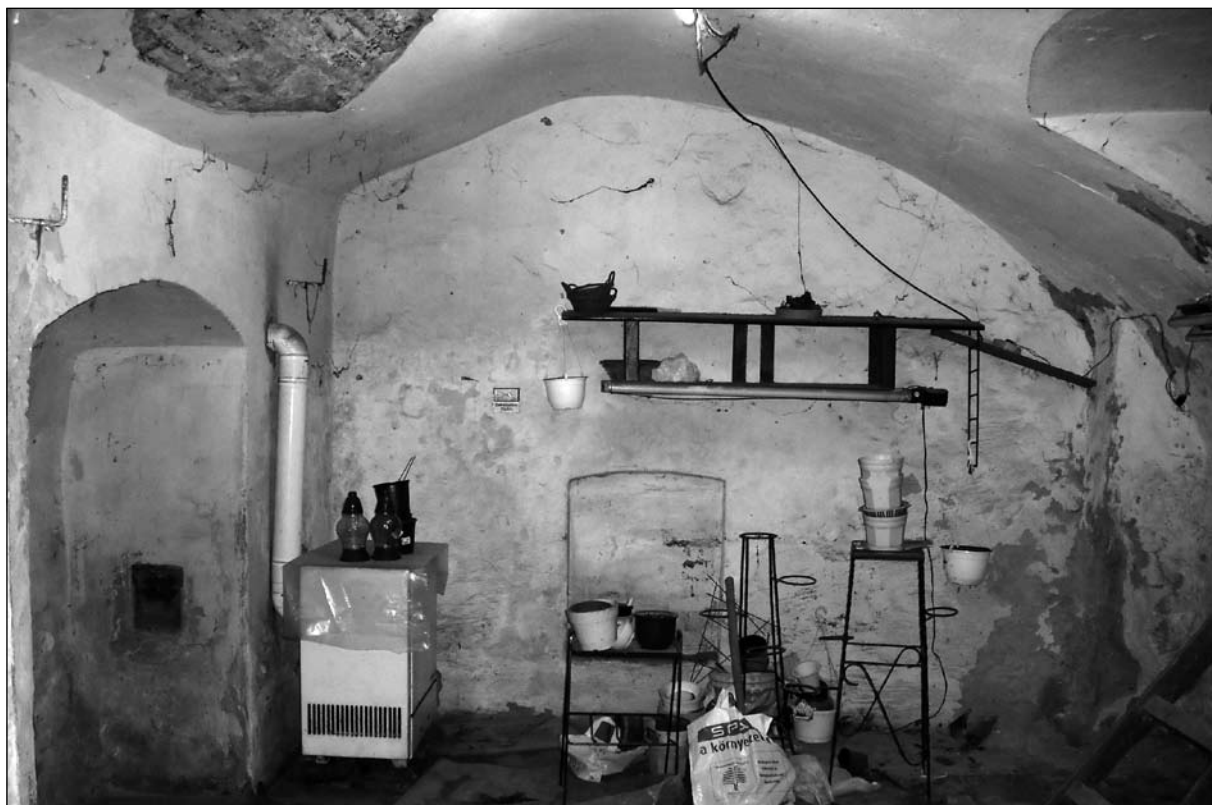
23. kép: Tárnok utca 18., Boltajtó kőkerete az Anna utcai homlokzaton (Tárnok utca 18. Tudományos dokumentáció, BTM, Középkori Osztály, Rajztár)

22. kép: Tárnok utca 18. – Anna utca 1., boltablak nyoma a homlokzati falban (Tárnok utca 18. Tudományos dokumentáció, BTM, Középkori Osztály, Rajztár)

24. kép: Tárnok utca 20., Pince belső terének részlete (R. Zádor Judit felvétele, 2009.)

25. kép: Úri utca 11., Pince belső terének részlete (Benda Judit felvétele, 2010.)

26. kép: Úri utca 13., Az első műemléki helyreállítás után (Molnár János felvétele, 1964.)

27. kép: Az Úri utca 13. ház homlokzatáról leemelt oroszlánrelief (BTM, Középkori Osztály, Fotótár)

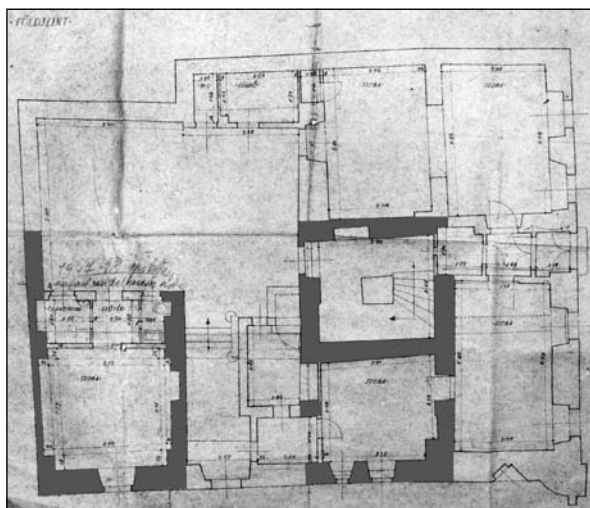
28. kép: Úri utca 13., Boltablak az Úri utcai homlokzaton (Benda Judit felvétele, 2010.)

29. kép: Úri utca 13., Boltajtó az Anna utcai homlokzaton (Benda Judit felvétele, 2010.)

31. kép: Úri utca 17., Boltablak az Úri utcai homlokzaton (Benda Judit felvétele, 2010.)

30. kép: Úri utca 17., alaprajz a két kalmárbolt falainak jelölésével (Úri utca 17. Tudományos dokumentáció, BTM, Középkori Osztály, Rajztár)

32. kép: Úri utca 19., Feltárt boltajtó (Úri utca 19. Tudományos dokumentáció, BTM, Középkori Osztály, Rajztár)

33. kép: Úri utca 19., Középkori ajtókeret a kapualj északi falában (Molnár János felvétele, 1957.)

34. kép: Anna utca 2., Helyreállított 15. századi homlokzat (Benda Judit felvétele, 2010.)

35. kép: Tárnok utca 14-16., Helyreállított 16. századi homlokzatok (Benda Judit felvétele, 2010.)